

אוניברסיטת חיפה

הפקולטה למשפטים

עבודת סמינריון בקורס משפט, בריאות ותרבות

במסגרת התכנית לתואר שני במשפט ובריאות

התאמה מגדרית לכל - הכצקתה?

השפעת הליכים חברתיים, תרבותיים ופוליטיים על מגמות בהנגשת

הליכים להתאמה מגדרית בישראל

מגישות:

רינה בודניצקי פיקל

נטלי גרשגורן-גרבר

מוגש לפרופ' שולמית אלמוג

תוכן עניינים

1	מבוא	3
2	רקע תיאורטי- משפט ותרבות- ממדיה ועד פוליטיקה	4
3	רקע חברתי- טראנסג'נדרים בישראל	6
3.1	אפליה בתעסוקה	8
3.2	זנות וא/נשים טראנסג'נדרים	9
3.3	אובדנות בקרב א/נשים טראנסג'נדרים	9
4	רקע מושגי - מושגי ייסוד בהתאמה מגדרית	11
4.1	מיהו אדם טראנסג'נדר? השתלשלות ההגדרה הרפואית	12
5	הליכי התאמה מגדרית בישראל	13
5.1	טיפול הורמונלי	13
5.2	ניתוחים והליכים משלימים	14
5.3	ניתוחים לשינוי איברי המין (SRS)	14
5.4	חוזר מינהל רפואה 39/1986	17
5.5	עידן הביניים- הביקורת שהופנתה כלפי החוזר ויישמו	18
5.6	חוזר מנהל רפואה 16/2014	20
5.7	חוזר 16/2014- היכן ממוקמת ישראל ביחס לעולם המערבי?	23
5.8	תחילתו של עידן חדש? – יישום חוזר מנהל רפואה 16/2014	25
6	מה לתרבות ולחוזר מינהל רפואה? תהליכים תרבותיים-חברתיים- פוליטיים והשפעתם על נגישות הליכי התאמה מגדרית	29
6.1	"המהפכה הוורודה" טראנסג'נדרים כחלק מקהילת הלהט"ב	30
6.2	"משחק הכיסאות" תמורות פוליטיות והשפעתן	33
6.3	"טאנסג'נדר זה השחור החדש" תמורות בייצוג טראנסג'נדרים בתקשורת	35
7	סיכום- צעד קדימה שניים אחורה? המשך המגמה הליברלית או אולי דווקא בקלאש?	40
8	ביבלוגרפיה	44

1. מבוא

”הדיון היום הוא דיון חשוב מאין כמוהו. הוא יעסוק אמנם בחינוך, ברווחה, בתעודות זהות של משרד הפנים, אבל בעצם, בואו נודה על האמת, הוא קודם כל מתעסק בחיי אדם. נראה מהדברים שקראתי והתכוונתי לדיון, שמאד מאד לא פשוט, אפילו יש לומר קשה מאד, להיות טראנסג'נדר בישראל.

ואני אתחיל מקצת נתונים. בישראל יש בין 8,000 ל-24,000 טראנסג'נדרים. הפער הוא פער מאד משמעותי. 68% חוו אפליה בתעסוקה, 45% מהנשים הטראנסיות התחילו טיפול הורמונאלי ללא מרשם.

82% מהתלמידים השונים מגדרית בבתי הספר אינם חשים בטוחים בבתי הספר, 41% מהטראנסים ניסו להתאבד. לצערנו בחודשים האחרונים התאבדו מאי פלג וברק קשת, יהי זכרם ברוך.

אז למה? למה כל כך קשה להיות טראנסג'נדר בישראל, מעבר להתמודדות האישית מול החברה והמשפחה. מהסיפורים ששמעתי, נשמע שכמעט לכל מקום שאליו פונים יש קושי. אמרתי בריאות, רווחה, חינוך, דיור, אני לא רוצה להתחיל לדבר על הצבא. יש כאן נציגה שבוודאי תספר לנו מה נעשה שם. אפילו בתי סוהר, לא עלינו.

מהסיבות האלה, אנחנו מוצאים טראנסג'נדרים, בעיקר נערים ונערות, אבל לא רק, בשולי החברה הישראלית, ויובהר א/נשים הם א/נשים הם א/נשים, ומספיק עם השוליים. הבעיה היא בעיה רוחבית, אני חייבת להודות. כל מקום שאליו פניתי מצאתי בעיות וקשיים וחסמים. אין מדיניות ממשלתית טובה, ואני אגזים ואומר אין מדיניות ממשלתית בעניין הזה. ונראה שאחד הפתרונות המשמעותיים הוא מודעות של הציבור, מודעות של מקבלי החלטות, מודעות של משרדי הממשלה, של המפקדים בצבא, של הפקידים במשרד הפנים. מודעות.”

(יו"ר הועדה לביקורת המדינה קארין אלהרר, ישיבה ראשונה בנושא מדיניות וטיפול בטרנסג'נדרים פברואר 2016)¹.

¹פרוטוקול ישיבה מס' 91 של הועדה לענייני ביקורת המדינה, הכנסת ה-20, 3 (23.2.2016) (להלן: "פרוטוקול הועדה מיום 23.2.2016")

הליכי התאמה מגדרית² בישראל נעשים בהתאם לחוזר מינהל רפואה 16/2014³, המהווה את העוגן המשפטי כמעט היחיד להליכי התאמה מגדרית בישראל,⁴ חוזר זה החליף חוזר מינהל רפואה משנת 1986,⁵ ועם כניסתו לתוקף הוצג כמהפכה של ממש בהנגשה הליכים אלא לקהילת הטראנסג'נדרים בישראל.⁶ בחינת המצב לאחר שינוי החוזר מעלה תהיות האם אכן כצעקתה. מטרת עבודה זו לבחון האם אכן נעשה שינוי בנגישות הליכי התאמה מגדרית ומימונם בישראל בשנים שלאחר כניסתו לתוקף ויישומו של חוזר 16/2014, ולהצביע על ההליכים המרכזיים שהשפיעו, לטענתנו, על שינוי הנוהל והמדיניות בעניין התאמה מגדרית: שינויים וקונפליקטים פוליטיים, התחזקות חברתית ותרבותית של קהילת הלהט"ב כולה לצד שינוי עולמי בייצוג תרבותי של א/נשים טראנסג'נדרים. לסיום ננסה לענות על השאלה כיצד ישפיעו התמורות העדכניות בתחומים אלה על ההסדרה העתידית של הנגשת התאמה מגדרית.

2. רקע תיאורטי - משפט ותרבות - ממדיה ועד פוליטיקה :

עבודה זו מתמקדת ביחסים שבין משפט לתרבות ומבקשת לבחון כיצד השפיעו הליכים תרבותיים ופוליטיים על מגמות בהנגשת הליכים להתאמה מגדרית בישראל, זאת מתוך הנחה כי אכן ניתן להצביע על קשר שכזה.

המונח "תרבות" זכה לשלל הגדרות. ההגדרה המקובלת בה נעשה שימוש בעבודה זו מתארת את התרבות כ"מערכת של משמעות: אוסף הקטגוריות שבני האדם מפנים ושואמצעותן הם תופסים את הקורה בחייהם ובעולם".⁷ הגדרה נוספת הרלוונטית לבחינת הקשר שבין משפט ותרבות מגדירה את

²בעבודה זו נעשה שימוש במונח "הליך התאמה מגדרית" ו/או "ניתוח התאמה מגדרית" ולא במונח הדגור "שינוי מין" וזאת היות ובניגוד לתפיסה החברתית המקובלת אין מדובר בניתוח באיברי המין בלבד אלא בהליך מורכב, ממושך ורב שלבי בו מבוצעת למעשה התאמה של המגדר למגדר האמיתי של האדם הטראנסג'נדר. אין מדובר בשינוי-שכן התפיסה כיום הינה כי המין בו נולד אדם טראנסג'נדר אינו המגדר האמיתי, ולכן מדובר לא בשינוי אלא בהתאמה. לענין השימוש במינוח התאמה מגדרית ראה באתר מעברים ארגון למען הקהילה הטרנסית www.maavarim.orgpy.

³"ניתוחים לשינוי מין" **חוזר מינהל רפואה משרד הבריאות** 16/2014 (תשע"ד) (להלן: "חוזר 2014")
⁴ המשפט הישראלי מסדיר את נושא ההתאמה המגדרית במספר דרכים נוספות כך למשל "קביעת נכות בדיספוריה מגדרית (Gender Dysphoria)" **חוזר המנהל הרפואי של הביטוח הלאומי** 401/2014 (תשע"ה) וכן "הוועדה לבחינת מתן אישור על שינוי מין ללא ניתוח" **חוזר מינהל רפואה משרד הבריאות** 17/2015 (תשע"ו) וכן "נוהל שינוי/תיקון פרט רישום מין" **נהלי רשות האוכלוסין** וההגירה 2.6.0001 (2016) אך נהלים וחוזרים אלה אינם מתייחסים לפן הרפואי והפיזיולוגי של הליך ההתאמה המגדרית ולכן לא נעסוק בהם בעבודה זו.

⁵ניתוחים לשינוי מין" **חוזר מינהל רפואה משרד הבריאות** 39/1986 (תשמ"ו) (להלן: "חוזר 1986")

⁶ שרית רוזנבלום "מעכשיו: קל יותר לעבור ניתוח לשינוי מין בישראל" YNET 13.5.2014 זמין ב: www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4519125,00.html

⁷מנחם מאוטנר **משפט ותרבות בישראל בפתח המאה העשרים ואחת** 11 (2008) (להלן: "מאוטנר")

המשפט כ"כמכלול בר הבחנה של משמעויות, הנצרכות, מופצות מדרשות בתהליך אנושי משותף. אוסף ההתנהגויות המזהה קהילה - במרחב או בזמן - מובחן ככזה על בסיס המשמעויות והפרשנויות האפשריות שהוא מעניק לפעולה, לסמל, לדינמיקה ולהקשר.⁸ מעבר למשמעות, התרבות היא מערכת של סמלים, התרבות מספקת את הדמויות, הסיפורים, התסריטים והמטאפורות אשר בעזרתם האדם מעניק משמעות לעולם שסביבו.⁹

בספרו "משפט ותרבות בישראל בפתח המאה העשרים ואחת" מבחין פרופ' מאוטנר בין 3 גישות שונות להבנת יחסי המשפט והתרבות. הראשונה - התרבות היא שיוצרת את המשפט, הערכים והכללים של החברה הם שמעצבים ומשפעים על ההסדרים המשפטיים השונים. השנייה - המשפט הוא שיוצר את התרבות, היות והוא מסדיר את ההתנהגויות והמעשים של הפרטים בחברה. והשלישית - המשפט ומוסדות המפעילים אותו הינם מערכת תרבותית נפרדת בפני עצמה.¹⁰

התחום המחקרי "משפט ותרבות" המהווה את הרקע התיאורטי לעבודה זו, הינו חלק מהמחקר המשפטי האינטרדיסציפלינרי בדומה ל"משפט וחברה" ו-"משפט והיסטוריה". "משפט ותרבות" חולש על תתי תחומים רבים, ביניהם הקשר בין משפט וסמלים תרבותיים כגון ספרות, קולנוע, מדיה דיגיטלית, תרבות פופולרית ועוד. התחום הנושק לו "משפט וחברה" עוסק בקשר שבין המשפט להליכים חברתיים שונים. פעמים רבות מחקרים משפטיים משלבים בעת ובעונה אחת הן את המשפט והתרבות והן את המשפט והחברה, שכן ההבחנה בין השניים קשה ואינה חד משמעית.¹¹

בעבודה זו נעסוק בהרחבה בהקשר בין המשפט והתרבות - בדגש על התקשורת והתרבות הפופולרית, והאופן בו הוא בא לידי ביטוי בהסדרת הליכים של התאמה מגדרית. השינויים בדעת הקהל ובתפיסה החברתית של מעמדם של א/נשים טראנסג'נדר, משפיעים על הייצוג שלהם בתרבות ובתקשורת. ייצוג זה מעצב בתורו את דעת הקהל ואת ההסדרה המשפטית של זכויות קהילת הטרנסג'נדרים.¹²

עם זאת, לא ניתן לנתק את השינויים בייצוג התרבותי כמניע יחיד ובלעדי לשינוי במעמדם של א/נשים טראנסג'נדרים והנגשת ההליכים להתאמה מגדרית. היות והמשפט מעצב את התרבות הפופולרית

⁸ שי בידרמן "הסביר, השונה, ומה שביניהם: משפט ותרבות פופולרית בסדרה "סיינפלד" המשפט ח 265, 265 (2002)
⁹ Richard K. Sherwin, *When Law Goes Pop: The Vanishing Line between Law and Popular Culture* 6 (University OF Chicago Press, Chicago, 2000) (להלן: "Sherwin")

¹⁰ מאוטנר, ה"ש 7 לעיל, בעמ' 12.
¹¹ אורית קמיר "מודל לחשיבה משפטית-תרבותית: ניתוח מקרה - היעדר יושר אקדמי ו"מבחני כבוד" דין ודברים ד 167, 169 (התשס"ח)
¹² Sherwin, ה"ש 9 לעיל, בעמ' 5-8.

ומעוצב על ידה בעת ובעונה אחת, הוא משקף את ההליכים החברתיים והקונפליקטים הפוליטיים בחברה.¹³ השינוי נובע במידה רבה מהשינוי בדעת הקהל, אך לצד זאת יש חשיבות למרכיב הפוליטי ברקע ההסדרה המשפטית. כפי שהסביר בהרחבה פרופ' ברזילי, המשפט הוא פוליטי, האינטראקציות ויחסי הכוחות הפוליטיים משפיעים ומעצבים את הנורמות המשפטיות.¹⁴

ישנה משמעות רבה להבנת הדמויות והשחקנים הפוליטיים שעיצבו את ההסדרה המשפטית החדשה של ההתאמה המגדרית על מנת להבין את הסיבות האמתיות לשינויים שנעשו בתחום. בעבודה זו נעסוק הן בייצוגים תרבותיים והן בשינויים פוליטיים וחברתיים שעיצבו, לטענתנו, את ההסדרה המשפטית של ההתאמה המגדרית. חשוב לציין שהעיסוק בהליכים הפוליטיים והחברתיים יעשה גם בדגש על הייצוג התרבותי, דהיינו, אנו טוענות כי להליכים פנים פוליטיים ישנה השפעה על הנגשת הליכי התאמה מגדרית, וננתח זאת תוך בחינת הייצוג התקשורתי של אותם תהליכים.

עבודה זו לא תתמקד בענף תרבותי מסוים כגון ספרות או קולנוע, אלא נערוך סקירה כללית של המדיומים השונים, בדגש על הסיקור התקשורתי של ייצוג א/נשים טראנסג'נדרים במדיומים אלה.

3. רקע חברתי- טראנסג'נדרים בישראל

במבוא לעבודה זו הבאנו את דבריה של ח"כ קארין אלהרר בפתח הישיבה הראשונה של הוועדה לביקורת המדינה בעניין הטיפול בא/נשים טראנסג'נדרים. בדבריה הצהירה ח"כ אלהרר כי

"מאד מאד לא פשוט, אפילו יש לומר קשה מאד, להיות טראנסג'נדר בישראל."¹⁵

לדידנו, דבריה של ח"כ אלהרר בסלע הם, לא פשוט להיות אדם טראנסג'נדר בישראל. אף כיום, כאשר ההכרה וההכללה להן זוכה הקהילה גבוהה מאי פעם, קהילת הטרנסג'נדרים סובלת מקשיים רבים, אפליה וטראנספוביה.

3.1 אפליה בתעסוקה:

¹³ שם, שם.
¹⁴ גד ברזילי "המלך אינו עירום – מדוע המשפט פוליטי" **דין ודברים** ד 55 (תשס"ח) (להלן: "ברזילי")
¹⁵ דברי פתיחה מפי ח"כ קארין אלהרר בפרוטוקול הוועדה מיום 23.2.2016, ה"ש 1 לעיל.

על אף קיומו של חוק שוויון הזדמנויות בעבודה¹⁶ האוסר על אפליה מעילות שונות, לרבות מגדר ונטייה מינית, א/נשים טראנסג'נדרים סובלים מאפליה קשה בשוק העבודה החל משלב חיפוש העבודה, עובר בשלב הקבלה לעבודה, וכלה בשלבי הקידום והשילוב בעבודה.

ממצאי סקר שערכה הנציבות לשוויון הזדמנויות בעבודה בשנת 2015¹⁷, מעלה כי אוכלוסיית הטרנסג'נדרים סובלת משיעור הגבוהה ביותר של אפליה בכל שלבי התעסוקה. 96% בשלב הקבלה לעבודה, 95% בפיטורים או באיומים בפיטורים, 93% ביחס אליהם באופן כללי, 91% באירועים במקום העבודה, 89% בתהליך של חיפוש עבודה, 89% בקידום בעבודה. בקרב הטרנסג'נדרים נרשם מגוון רחב יותר של חוויות פוגעניות וכן בשיעור הישנות גבוה יותר. השלכות האפליה בעבודה בקרב טראנסג'נדרים מתבטאות בראש ובראשונה במצב הנפשי, בשיעור 89%, לאחר מכן באחוז שביעות הרצון, בשיעור 84% ולבסוף בתפקוד המקצועי, בשיעור 71%. כמו כן, ניתן ללמוד כי שיעור ההיעדרויות ממקום העבודה של טראנסג'נדרים אשר חוו אפליה במקום העבודה עומד על 40%, זאת להבדיל מקהילת הלהט"ב הכללית שם שיעור העומד על 10%.

עוד עולה מהסקר משנת 2015, כי שיעור הדיווחים על אי התאמה בין התפקיד להשכלה וכן בין ניסיון לבין וותק בקבוצת הטרנסג'נדרים הוא גבוה משאר תתי הקבוצות. קיים פער בשיעור המועסקים במשרה במלאה, כאשר קבוצת הטרנסג'נדרים נמצא השיעור הנמוך ביותר 45%. כעולה מהסקר משנת 2015 האחוז הנמוך ביותר של א/נשים שעבדו בעת עריכת הסקר היה של קבוצת הטרנסג'נדרים ועמד על 68% בלבד, (מתוכם אותם 45% שהזכרנו לעיל, עבדו במשרה מלאה). מבחינת וותק במקום העבודה 8% בלבד דיווחו כי הם בעלי וותק של למעלה מחמש שנים (השיעור הנמוך ביותר בין כל תתי הקבוצות), 58% מקבוצת הטרנסג'נדרים שימשו בדרגת עובד זוט (הנתון הגבוה ביותר מבין כל תתי הקבוצות), רק 6% שימשו עובד בכיר, ואילו רק 1% שימשו מנהל בכיר. מבחינת רמת ההשתכרות 84% דיווחו כי הם משתכרים הרבה מתחת לממוצע, 0% דיווחו כי הם מרוויחים שכר ממוצע ורק 6% דיווחו כי הם מרוויחים הרבה מעל הממוצע.

לאור כל הנתונים המובאים לעיל, עולה תמונה קשה, לפיה קבוצת הטרנסג'נדרים סובלת באופן חריף ביותר מתופעת האפליה בשוק העבודה במגוון מובנים החל משלב חיפוש העבודה, עובר בשלב הקבלה

¹⁶ סעיף 2 לחוק שוויון הזדמנויות בעבודה, תשמ"ח-1988.
¹⁷ חנה קפופר "תחושות וחוויות אפליה של מועסקים מקהילת הלהט"ב בשוק העבודה בישראל", [2015] דוח מסכם פברואר 2016, www.employment.molsa.gov.il/Research/Documents

לעבודה ובמיוחד לעבודה ההולמת את כישוריהם מבחינת השכלה, וותק, ניסיון, שכר, מבחינת היקף המשרה, וכלה בפיתורים ואי יציבות תעסוקתית. בפרק הסיכום והמסקנות של הדו"ח המסכם לשנת 2016 קובעת המחברת כי קיימת אפליה כנגד קהילת הלהט"בים, היוצרת השלכות קשות על המועסקים מחד גיסא ועל השוק העבודה כולו מאידך גיסא. יוצא, כי המורכבות העולה מנתוני הסקר מלמדת על הצורך לצאת לדרך חדשה, ארוכה וקשה של הגברת הרגולציה והאכיפה על שילוב אוכלוסיות מגוונות בשילוב עם הטמעה של תפיסות עולם מתקדמות המתנגדות להפליה ומידור קבוצת מיעוט בשוק העבודה.

3.2 זנות בקרב א/נשים טראנסג'נדרים:

הזנות היא תופעה רווחת מאוד בקרב א/נשים טראנסג'נדרים. בעבר הועלתה טענה כי זנות היא מקצוע המספק לטראנסקסואלים הזדמנות לחוש אטרקטיביים ומושכים, כאובייקט תשוקה המפתח לטראנסקסואלים ביטחון עצמי ותחושת ערך עצמי.¹⁸ טענות אלו הופרכו כליל במחקר מקיף שנערך באוניברסיטת תל-אביב, שתוצאותיו מלמדות אודות "השנאה, הדחייה והגועל שהמשתתפות במחקר חשו ביחס לעבודתן ולקוחותיהן [...] טראנסקסואליות צעירות, גברים לנשים, שהשתתפו במחקר ראשוני זה הגיעו לעיסוק בזנות כתוצאה מכוחות חברתיים, משפחתיים והשפעות של קבוצות עמיתים שלא הותירו להן כל ברירה אחרת."¹⁹

הגב' רעות גיא, מנהלת תחום קצה ונערות בעמותת עלם התראיינה בנדון לאתר MAKO, שם הרחיבה על הקשיים הרבים איתם נאלצים להתמודד א/נשים טראנסג'נדרים אשר נדחקים לתעשיית המין. היא מפרטת על אפליה במתן טיפול רפואי, שיעורי האובדנות, דיכאון והחרדה, אפליה במקום העבודה, דחייה של החברה והדרה משפחתית, הדוחפים את אותם א/נשים לעסוק בתעשיית המין. גיא מסכמת כי "לזנות יש מחירים כבדים ביותר אבל יש לה גם רווחים שאנחנו לא מרבים לחשוב עליהם. למשל הכסף המידי שיש בעולם הזנות שמסייע לזרז את התהליכים לשינוי המין והמגדר היקרים:²⁰

¹⁸ Kulick, D. Traevesti, *Sex, gender and culture among Brazilian transgendered prostitute* (University OF Chicago Press, Chicago, 1998).

¹⁹ דר' רוג'ני ליכטנרטיט, דר' בלהה דוידסון – ערך **טרנסקסואליות (מגברים לנשים) מתבגרות ובוגרות צעירות: נתיבים המובילים לזנות**. 19 דו"ח מחקר, אוניברסיטת תל אביב - ביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל (2002)

²⁰ גאיה פולת "זנות זה להיאנס כל יום מחדש כי לא מוצאים עבודה" MAKO 28.5.15. לצפייה בכתובת: www.mako.co.il/pride-news/local/Articl

”כשאת מבינה שיש אופציה לשנות את הגוף שלך את רוצה לעשות את זה מיד. אז טראנסיות התחילו ללכת לפלסטיקאים פרטיים. הם רוצים הרבה כסף, ואיך את משיגה את הכסף? בזנות. את כל הזמן אומרת שתפסיקי, אבל כל הזמן צריך עוד משהו, במיוחד בתחילת התהליך. אם הייתה בארץ אפשרות לעשות את התהליכים בזמן קצר, בשלב מוקדם בחיים ובצורה מסובסדת, הרבה טראנסיות לא היו עובדות בזנות.”²¹

דברים אלה מחזקים ומבהירים את החשיבות הרבה בהנגשת הליכי התאמה מגדרית במימון ציבורי.

3.3 אובדנות בקרב אנשים טראנסג'נדרים

הוועדה לענייני ביקורת המדינה קיימה ביום 23.2.2016 (יום זכויות הקהילה הגאה) דיון בנושא טיפול רשויות המדינה בקהילה הטרנסג'נדרית. יו"ר הוועדה, ח"כ קארין אלהרר פתחה את הדיון בדקת דומיה לזכר חברי הקהילה הטרנסג'נדרים שהתאבדו. "הדיון היום עוסק קודם כל בחיי אדם. נראה שמאוד קשה להיות טראנסג'נדר בישראל. 41% ניסו להתאבד. הבעיה היא רוחבית – מצאתי חסמים בכל מקום וחסרה מדיניות ממשלתית לנושא. אחד הפתרונות החשובים הוא מודעות."²²

הטרנסג'נדרית מאי פלג, שמה קץ לחייה בחודש 11.2015. נראה כי להבדיל מסיפורים רבים אחרים, סיפורה של מאי עשה כותרת, גם מאחר והייתה דמות מוכרת ואהובה בקהילה, אך גם משום שמאי דאגה להעלות את מכאוביה על הכתב במכתב ההתאבדות מפורט בטרם שלחה ידה לנפשה. חשוב היה לה להסביר מה הוביל אותה לבצע את המעשה ובעיקר להפנות אצבע מאשימה למי שהיא ראתה בו אחראי למצבה הנפשי – גורמי ממסד שאינם מעניקים טיפול ראוי. בהם משרד הרווחה, משרד הבריאות, משרד המשפטים, ביטוח לאומי ועוד.²³

אומנם כל סיפור הוא שונה ממשנהו, אך נראה כי מבעד לסיפורה של מאי, ניתן להתחקות אחר חלק מאותם מחסומים וקשיים העומדים בפני הטרנסג'נדרים בישראל, היכולים להוביל אותם בסופו של

²¹ אינס אליאס "גם בקהילה הטרנסית עדיף להיות אשכנזי מאשר מזרחי" "הארץ" 26.1.17. www.haaretz.co.il/gallery.

²² "מנתח אחד בלבד בישראל לשינוי מין: כך עלה בדיון הוועדה לביקורת המדינה לציון יום הזכויות לקהילה הגאה בכנסת" אתר הכנסת 23.2.2016 זמין ב: knesset.gov.il/News/PressReleases/pages/press.

²³ ארי פינס "הטרנסג'נדרית שהתאבדה" הרשויות לא יודעות איך לטפל ב" MAKO 17.11.15 זמין ב: www.mako.co.il/pride-news/local/Article

דבר להעדיף את מותם על חייהם. מאי נולדה כזכר בשם קובי למשפחה חרדית. כבר מילדותה ידעה כי היא טראנסגי'נדרית. בגיל 5 נפלה קורבן לגילוי עריות ובגיל 9 התעורר בה הרצון לסיים את חייה. בהמשך היא יצאה מביתה ועברה לפנימייה. מאי חיה ברחוב, צרכה סמים ואלכוהול בניסיון להכהות את החושים, עברה אונס, ניצול מיני ותקיפות מיניות. בבגרותה התגייסה מאי לצה"ל, שם פגשה את מי שהיתה לזוגתה. בגיל 20 מאי התחתנה עם זוגתה וכך הביאו לעולם שני ילדים. מאי החלה לסבול ממחלת הפיברומיאלגיה, היא ביצעה ניסיון אובדני, שנכשל, ולאחריו חשפה בפני זוגתה כי למעשה היא חשה אישה כלואה בגוף של גבר. בעקבות הגילוי, מאי עברה הליך גירושין שבסופו נמנעה ממנה הזכות להיפגש עם ילדיה. מאי עברה לבדה תהליך של שינוי מין אשר כלל ניתוח קשה. בהמשך מאי נאנסה פעם נוספת, ולמרבה הזעזוע - ברחוב ולאור יום. מאי סבלה רבות, הן מבחינה נפשית והן מבחינה פיזית. היא סבלה מדיכאון, ממחלת האנורקסיה ומכאבים פיזיים קשים בעקבות מחלת הפיברומיאלגיה. מאי ניסתה להתאשפז, אך מוסדות לחולי נפש סירבו לאשפז אותה ולהעניק לה טיפול רפואי וכאשר לבסוף אפשרו לאשפז אותה, שחררו אותה לרחוב לאחר שלטענתם "מיצו" את הטיפול.²⁴

סיפורה של מאי, כמו סיפורם של טראנסגי'נדרים רבים אחרים מלמד כי הטרנסגי'נדרים, לפי רוב, מצויים בשולי החברה, תוך שהם חשופים ביותר למצבי סיכון של אלימות פיזית, מילולית, פגיעות מיניות, מצוקה כלכלית, מצוקה תזונתית וחוסר בקורת גג. הם נדחקים לזנות, לשימוש בסמים וחווים ניתוק משפחתי וחברתי. בנוסף לכל אלה, המדינה מערימה עליהם קשיים רבים, כך שהם נמנעים מלעשות שימוש במערכת הבריאות, בשירותי הרווחה והדיוור, נושרים ממערכת החינוך ואף חווים אפליה, אלימות, התעללות רגשית מצד מוסדות המדינה ונותני השירות מטעמה, כגון מערכת הבריאות, שירות בתי הסוהר, משטרת ישראל ועוד. כל אלה ועוד יוצרים מועקות נפשיות אשר במצבי קיצון מביאות רבים מהם לכדי ניסיונות התאבדות.²⁵

4. רקע מושגי - מושגי ייסוד בהתאמה מגדרית

²⁴ אסף זגריזק "חייה ומותה של מאי – הטרנסגי'נדרית שהתאבדה השבוע" Ynet 16.11.15 www.ynet.co.il/articles

²⁵ "נייך עמדה: מחדלי רשויות המדינה בטיפול בקהילה הטרנסגי'נדרית בישראל" מוגש מטעם הארגונים "מעברים" ו"פרויקט גילה להעצמה טרנסית" זמין לצפייה ב:

http://fs.knesset.gov.il/%5C20%5CCommittees%5C20_cs_bg_341947.pdf

בטרם ניכנס לעובי הקורה, בנוגע להליכי התאמה מגדרים וההליכים החברתיים תרבותיים שהשפיעו עליהם, חשוב להכיר את מושגי היסוד המרכזיים בהם נעסוק ושיופיעו בעבודה זו :

זהות מינית – כוללת ארבעה מרכיבים: המין הביולוגי; זהות המגדר; תפקידי המגדר; הנטייה המינית.²⁶

א/נשים טראנסים – מושג פוליטי המתאר מגוון של פרטים או זהויות או מגדרים, אשר אינם נופלים לחלוקה המגדרית המקובלת של זכר ונקבה. א/נשים טראנסים חשים כי אין התאמה בין גופם הביולוגי לבין הדרך בה הם חווים ותופסים את המגדר של עצמם.²⁷

טראנסג'נדר – "מונח כללי ורחב המתאר קשת מגוונת של א/נשים החשים חוסר התאמה בין המין בו נולדו (זכר או נקבה), לבין זהות המגדר שלהם (נשים/גברים/ מגדרים אחרים)".²⁸ אדם שהניתוח אינו מרכיב יסודי בזהותו האישית. עסקינן באדם שחש כי זהותו המגדרית הינה מסוימת, מבלי שקיימת תלות במבנהו הגופני.²⁹

טראנסקסואל – שילוב של המילים "שינוי" ו"מין".³⁰ אדם אשר שינה או המעוניין לשנות את מינו הפיזיולוגי.³¹ הנחלת המושג משויכת לד"ר הארי בנג'מין אשר סבר כי הטראנסקסואל שואף לשנות את מינו בכל המובנים ובעיקר הרצון לשינוי פיזיולוגי של איבר מינו.³²

FTM (אישה לגבר) מין ביולוגי אישה, זהות מגדרית גבר.

MTF (גבר לאישה) מין ביולוגי גבר, זהות מגדרית אישה.

ג'נדרקוויר – מגוון הזהויות המגדריות שאינן נורמטיביות.³³

4.1 מיהו אדם טראנסג'נדר? השתלשלות ההגדרה הרפואית

²⁶ גיא שילה החיים בוורוד: בני נוער צעירים הומואים, לסביות, ביסקסואלים וטרנסג'נדרים, (2007) עידו ה. קטורי "הנשיות שלך מצחיקה" טקטיקות של דיכוי מגדרי בחוקי איסור אפליה" (לא פורסם) זמין ב <http://www.gila-project.com/wp-content/uploads/2014/01/הפליה..pdf>. (להלן: "קטורי")

²⁸ אתר מעברים – Ma'avarim שינוי בר קיימא לקהילה הטרנסית. www.maavarim.org/blank (להלן: "מעברים")

²⁹ שמואל שמעוני "הכרה משפטית בשינוי מין" מחקרי משפט כח 311 (2012) (להלן: "שמעוני")

³⁰ מעברים, ה"ש 28 לעיל.

³¹ שמעוני, ה"ש 29 לעיל.

³² Harry Benjamin, *The Transsexual Phenomenon*, 18-19 (The Julian Press, INC. Publishers., 1996)

³³ מעברים, ה"ש 28 לעיל.

עבודה זו עוסקת בהיבט הרפואי של חייהם של א/נשים טראנסג'נדרים- הליכי התאמה מגדרית הידועים בשם "שינוי מין". היות ובפן הרפואי עסקינן, נסקור להלן את התפתחות ההגדרה הרפואית והשינויים שהוכנסו בה במהלך השנים, המשקפים מגמה של החלה וקבלה של א/נשים טראנסג'נדרים בחברה.³⁴

עד לאחרונה אובחנו א/נשים טראנסג'נדרים כחולים בהפרעת נפשית. בשנת 1973 נעשה לראשונה השימוש במושג שלא הוכר קודם לכן "דיספוריה מגדרית".³⁵ משמעותו של המושג היא הכרה בהפרדה שבין מין לבין מגדר. בכך מציג המושג גישה ליברלית, כאשר ההכרה במושג זה שאפה להנגיש את הניתוחים לשינוי מין לאוכלוסיית הטרנסג'נדרים.

ארגון הפסיכיאטרים האמריקאי (APA) אימץ גישה זו בשנת 1980 בכך שהכיר באופן רשמי (כהבחנה פסיכיאטרית) בטרנסג'נדריות במסגרת הגרסה השלישית של ה-DSM.³⁶

בשנת 1995 במהדורה הרביעית של ה-DSM³⁷ הוחלף המונח "טרנסג'נדריות" במונח Gender Identity Disorder (להלן: "GID") אשר עיקרו, אי התאמה מהותית ודיספוריה בזהות העצמית המינית.

בשנת 2013 פורסמה המהדורה המעודכנת (החמישית) של ה-DSM³⁸, שם הוחלף המינוח GID במינוח Gender Dysphoria במקום סיווגו כהפרעה נפשית. האבחנה הפסיכיאטרית היא של מצב נפשי זמני הניתן לשינוי.³⁹ ההגדרה החדשה משקפת כי למעשה לא מדובר בהפרעה, כי אם במצוקה נפשית, כאשר תשומת הלב מופנית ל- "מצוקה הפנימית" ובאפשרויות הרפואיות להקל על אותה מצוקה. בדרך זו תפקיד אנשי בריאות הנפש כשומר הסף של המגדר נשמר.⁴⁰ אבחנה זו מתיישבת עם עמדת SOC (Standards Of Care) המפורסמים ע"י האיגוד העולמי לרפואה טראנסג'נדרית World Professional

³⁴סקירה זו מתבססת על המדריך האמריקאי הנקרא **DSM (DIAGNOSTIC AND STATISTICAL MANUEL OF MENTAL DISORDERS)** (מהווה ספר לאבחון וסטטיסטיקה של הפרעות נפשיות).

³⁵ Norman Fisk, Gender Dysphoria Syndrome: The How, What and Why of a Disease, *in Proceedings of*

Second International Symposium on Gender Dysphoria Syndrome, 7-11 (1973)

American Psychiatric Association Diagnostic Manual of Mental Disorders (Revised 3rd ed., 1980) ³⁶

American Psychiatric Association Diagnostic Manual of Mental Disorders (Revised 4rd ed., 1995) ³⁷

American Psychiatric Association Diagnostic Manual of Mental Disorders (Revised 5rd ed., 2013) ³⁸

DSM-V To Rename Gender Identity Disorder 'Gender Dysphoria' Advocate.com (23.7.2012) ³⁹

www.advocate.com/politics/transgender/2012/07/23/dsm-replaces-gender-identity-disordergender-dysphoria.

⁴⁰ קטורי, הי"ש הי"ש 27 לעיל בעמ' 6.

Association Of Transgender Health⁴¹ הגורס כי א/נשים טראנסים יכולים לזהות עצמם מבחינה מגדרית ומינית במגוון דרכים ולא בהכרח כגבר או אישה.

5. הליכי התאמה מגדרית בישראל

התאמה מגדרית אינה רק "ניתוח לשינוי מין" אשר מוכר כסממן בקרב הציבור הרחב, אלא מדובר בהליך מורכב הכולל טיפולים תרופתיים, טיפולים רפואיים משלימים וכן ניתוחים שונים - בהתאם לצורך ולרצון האדם. ביצוע ההליך להתאמה מגדרית מוסדר בנוהל משרד הבריאות, וממומן, בהתאם לתנאים שיפורטו להלן, בכפוף לביטוח הבריאות הממלכתי ונהלי קופות החולים. נסקור להלן את שלבי ההליך, החל מהטיפול ההורמונלי ועד לניתוח באיברי המין.

5.1 טיפול הורמונאלי :

נטילת הורמונים (באמצעות מדבקות, זריקות או כדורים) "נקביים" (אסטרוגן) או "זכריים" (טסטוסטרון). במקרה של נטילת הורמון נקבי יש צורך בנטילת כדורים חוסמי טסטוסטרון. חשוב לציין כי לא מדובר בטיפול בעל מועד סיום וכי הטיפול נמשך לכל אורך החיים. ניתן ליטול טיפול הורמונאלי אף מבלי לעבור ניתוח לשינוי איברי המין. הטיפול ממומן על-ידי קופות החולים באמצעות מרשם רופא, מומחה אנדוקרינולוג אשר קובע את המימונים בהתאם לממצאים הרפואיים. עבור מבוטחים מתחת לגיל 18 הטיפול ניתן אך ורק במרפאת נוער טראנסגינדר בבית החולים דנה דואק לילדים (בתל-אביב) ובאישור הורי הקטין או אפוטרופוס חוקי אחר.⁴²

5.2 ניתוחים והליכים משלימים לשינוי המין :

למראה החיצוני חשיבות רבה בתהליך שינוי המין, כאשר ישנם אלו אשר יעידו כי עבורם מדובר בהליכים החשובים בהרבה מאשר הניתוח עצמו לשינוי איברי המין⁴³ שכן הנראות שלנו היא מה שהחברה מבחינה בו והדרך שבה החברה מגדירה את האדם, זאת להבדיל מאיברי המין, שהוא החלק

Standards of Care for the Health of Transsexuals, Transgender and Gender Nonconforming people. ⁴¹ Retrieved (04 15 2012) from The World Professionals 42 Association for Transgender Health (WPATH): www.wpath.org

⁴² אתר כל זכות "הליך שינוי מין" www.kolzchut.org.il/he (להלן: "כל זכות")

⁴³ בשורות לקהילה הטרנסגינדרית: הקלה משמעותית בהליך שינוי המגדר בתעודת הזהות והכפלה של מספר ימי הניתוחים לשינוי מין" 8.3.2017 זמין ב: <http://main.knesset.gov.il/News/PressReleases/Pages/press8317v.aspx> ראי גם: רותם אליזרע ועומרי אפרים "שינוי מין – מעתה מספיק אישור רופא משפחה", *ynet*, 8.3.17.

המוצנע. ההליכים המשלימים הקיימים הם ניתוח להפיכת תווי הפנים לנשיים, המכונה "נישוי הפנים" (Facial feminization surgery), וכן הסרת שיער, השתלת שיער, ניתוח להסרת הגרוגרת, ניתוחי חזה וכיוצא באלה.⁴⁴

רוב ההליכים המשלימים נעשים במימון פרטי ולפיכך אינם דורשים התייצבות בפני וועדת המומחים ואישורה. יחד עם זאת ישנם מספר ניתוחים משלימים המצויים בסל הבריאות (הגדלת חזה, יצירת חזה גברי, השטחת גרוגרת, מתחת מיתרי הקול) ומשכך ניתן לקבלם במימון ציבורי, אך לצורך קבלתם במימון ציבורי יש לקבל את אישור הוועדה לשינוי מין⁴⁵ עליה נרחיב בהמשך. יש לציין כי על אף שלגבי חלק מההליכים המפורטים לעיל קיים מסלול של מימון ציבורי, הרי שניתן לבצעם באופן פרטי, ובכך לקצר זמנים באופן משמעותי ביותר, אולם אפשרות זו נשמרת אך למי שידו משגת, וכפי שהוברר לעיל, אוכלוסיית הטראנסג'נדרים איננה משופעת ברבים כאלה.

5.3 ניתוח לשינוי איבר המין (SRS) :

ניתוח לשינוי איברי המין, הנקרא גם "ניתוח תחתון", הוא הרכיב המוכר ביותר בהליך ההתאמה המגדרית. הניתוח לשינוי איברי מין מהווה במובן מסוים את שיאו של הליך ההתאמה המגדרית. הניתוח הראשון לשינוי איבר המין בוצע לראשונה בגרמניה בשנת 1906 על – ידי ד"ר מנגוס הירשפלד, רופא וסקסולוג גרמני-יהודי אשר נודע במאבקו למען הקהילה הגאה. המנותח היה גבר טראנס בשם קרל באר, אף הוא גרמני-יהודי. בשנת 1937 ברח קרל באר מאימת המשטר הנאצי ועלה למדינת ישראל, קבע מושבו בעיר בת ים ועבד כסוכן ביטוח ומנהל חשבונות (כך נראה, השתלב בחברה במנותק מעברו הייחודי).⁴⁶ בשנות החמישים כינס היועץ המשפטי לממשלה דאז, חיים כהן, ועדת מומחים (דומה לזאת הקיימת כיום) בעקבות פנייתה של אישה טראנסית, רינה נתן, אשר דרשה לעבור ניתוח לשינוי מין בארץ. בסופו של יום דחה היועץ המשפטי את המלצת הוועדה ולמעשה אסר על ביצוע ניתוחים לשינוי מין בישראל. הגב' נתן המשיכה במאבקה כנגד החלטה זו במשך מספר שנים עד שמתוך מצוקה גדולה, לה לא מצאה ישועה, היא פגעה באיבר מינה בצורה כזו שלא השאירה לרופאים כל ברירה מלבד להסירו. כך בחודש מאי 1956 ביצעו הרופאים את הניתוח אותו החלה רינה בגפה (לכריתת

⁴⁴ כל זכות, ה"ש 42 לעיל.

⁴⁵ זכותון הוועדה לשינוי מין בתל השומר. פרויקט גילה להעצמה טרנסית. לעיון בקישור: www.gila-project.co. (להלן: "זכותון הוועדה לשינוי מין")

⁴⁶ עופר אדרת, האדם הראשון ששינה את מינו – סוכן ביטוח מבת ים, 3.12.15 הארץ www.haaretz.co.il/news/education

איבר מינה הזכרי).⁴⁷ בעשורים שלאחר מכן בוצעו הניתוחים באופן פרטי וללא פיקוח כאשר בשנת 1985 כירורג פלסטי ביצע את הניתוח באישה טראנסג'דרית צעירה, אולם הניתוח הסתבך וזו נותרה ללא איבר מין במשך שנתיים⁴⁸. בעקבות האירוע הקשה הגישה הצעירה תביעה בגין רשלנות רפואית שבעקבותיה הוקמה ועדת חקירה. מסקנותיה של הועדה הועלו על הכתב בנוהל משרד הבריאות מסי 39/86 משנת 1986 אשר קבע כי ניתוחים לשינוי מין יבוצעו בבתי חולים ציבוריים בלבד בכפוף לאישור הועדה לשינוי מין.⁴⁹

ניתוח באיברי המין הינו פרוצדורה רפואית מורכבת ובלתי הפיכה ולפיכך ישנה חשיבות רבה לוודא כי המטופל מוכן להליך הן מבחינה גופנית והן מבחינה נפשית, שכן מדובר בשלב הסופי של ההליך להתאמה מגדרית.

כיום הניתוחים כלולים בסל הבריאות לא/נשים מעל גיל 18 ולפיכך מותנים באישור הועדה לשינוי מין בתל השומר, הכוללת מומחה לכירורגיה פלסטית שעבר הכשרה ייעודית בביצוע ניתוחים לשינוי מין, בפסיכולוג קליני, בפסיכיאטר, באנדוקרינולוג, באורולוג, בגניקולוג – ריבוי המומחים ממחיש את מורכבות ההליך ומשמעויותיו מרחיקות הלכת (לרבות עלותו הגבוה).

ההליך כולל פנייה עצמאית ראשונית לוועדה הציבורית הארצית, בכתב או בטלפון שלאחריה הפונה יוזמן לפגישה עם רכזת הוועדה ורק לאחר מכן יתקיימו פגישות עם כל אחד מחברי הוועדה (בנפרד), אשר בהתאם למומחיותו ייקבע את מידת התאמתו של הפונה לביצוע הניתוח. במשך כל השנה העוקבת לפנייתוועל הפונה לחיות במגדר הנבחר על ידו, תוך נטילת הורמונים מתאימים, כאשר על הוועדה לוודא כי במהלך אותה תקופה, הפונה שלם עם הזהות המגדרית אותה הוא מבקש לעצמו. תקופה זו נקראת RLE (Real Life Experience). בתום אותה תקופה, הפונה יוזמן לדיון בפני הוועדה, אשר תתכנס בהרכב מלא, ובמעמד זה, תימסר לפונה החלטת הוועדה בעל-פה ובכתב⁵⁰. במקרים של דחיית הבקשה, יהיה על הועדה לנמק את החלטתה.

⁴⁷ ליטל לוי "היום לפני 55 שנה: גרשון נתן מנסה לשנות בעצמו את איבר מינו" 26.5.11 **הארץ** www.haaretz.co.il/gallery/literature

⁴⁸ עופר אדרת "הצצה לוועדה לשינוי מין" 15.6.12, **הארץ** www.haaretz.co.il/magazine

⁴⁹ יעל סיני **ועדה תקבע אם אני גבר או אישה?** 37 (עבודת גמר לתואר "מוסמך אוניברסיטה" אוניברסיטת תל – אביב, 2013) (להלן: "יעל סיני")

⁵⁰ המידע מתוך: אתר משרד הבריאות, שירותים רפואיים ניתוחים לשינוי מין www.health.gov.il/Services/Citizen

עלות הניתוח היא גבוהה למדי, כאשר בניתוח לביצוע שינוי איבר מין מאישה לגבר, העלות היא כ- 100,000 ₪ ואילו בניתוח לביצוע שינוי איבר מין, מגבר לאישה העלות המשוערת היא כפולה(!).⁵¹

כפי שעולה מהמחקרים בנושא השפעות ארוכות הטווח של הניתוח לשינוי איבר המין, ניתן ללמוד אודות שיפור משמעותי במדדי התפקוד של המנותחים לאחר ביצוע הניתוח.⁵² כעולה מן הדברים וכפי שהפורט בהרחבה להלן, הכוונה היא לתפקודם הכללי, זאת לרבות סבילותם הנפשית למעמדם החברתי בתצורת מגדרם החדשה, דבר אשר משפיע על השתלבותם בחברה.

מתשובתו של שר הבריאות, הרב יעקב ליצמן מיום 13.1.2016 לשאלתה שהופנתה על – ידי ח"כ יעל גרמן⁵³, ניתן ללמוד עובדות מספריות בדבר ניתוחים לשינוי מין בישראל. כך למשל, בין השנים 2015-2005 הוגשו 353 פניות לוועדה לניתוחי שינוי מין בביה"ח שיבא תל-השומר. מספר הפונים שקיבלו את אישור הוועדה באותו עשור הוא 124 (כשליש מהפונים). ואולם, מספר המטופלים שאושרו וגם עברו ניתוחים במערכת הבריאות הציבורית באותם שנים הוא סה"כ 15(!) ניתוחים תחתונים מזכר לנקבה. מנתונים אלה עולה כי מרבית מהפונים אשר קיבלו את אישור הוועדה, נדרשים להמתין תקופה ממושכת עד למועד ביצוע הניתוח התחתון בפועל.

ניתוח לשינוי מין מאישה לגבר : אישה טראנסית תחילה תעבור ניתוח תחתון ורק כעבור כחצי שנה תוכל לעבור ניתוח משלים באיבר המין (שעיקרו אסתטי).⁵⁴ מטרת ההליך הרפואי הן כריתת הרחם, יצירת איבר מין זכרי בעל תחושה מספקת לשם גירוי מיני ובעל יכולת הקשחה מספקת על מנת לבצע חדירה. כן, יכולת להטיל שתן בדרך זכרית (בעמידה), יצירת שק אשכים, בו שתלים המדמים אשכים. הסיכונים הקיימים הם בעיות וסיבוכים בשופכה. את הזדקרות הפין יוצרים הרופאים באמצעות שתל קשיח למחצה או מתנפח (שעלותו לבד היא כ- 20,000 ₪) והוא אינו כלול בסל הבריאות.⁵⁵ ניתוחים אילו לרוב מבוצעים בחו"ל בשל היעדר מיומנות רפואית לכך בישראל.

ניתוח לשינוי מין מגבר לאישה : גברים טראנסים תחילה יעברו ניתוח להשתלת חזה נשי וכן ניתוח לכריתת מערכת הרבייה הזכרית ולאחר מכן ניתוח תחתון.⁵⁶ הניתוחים התחתונים מבוצעים בבית

⁵¹ חיים קפלן, ערן בר-מאיר, דליה גלבו, בתיה יפה, אוסולדו רבינוביץ, אבי קרסיק, מרק ויזר, יגאל מדג'ר, יעקב רמון, איל שיף, חגי צור ואריה אורנשטיין "ניתוחים לשינוי מין" הרפואה 143(ז) 500 (2004) (להלן: "ניתוחים לשינוי מין")
⁵² Green R & Fleming D, Transsexual, surgery follow-up: status in the 1990s. Ann Rev Sex Res, 1990; 1: 163-174.

⁵³ תשובתו של שר הבריאות, הרב יעקב ליצמן - שאילתה ישירה מס' 475, מיום 13.1.2016 (להלן: "תשובת ליצמן")

⁵⁴ זכותו הוועדה לשינוי מין, הי"ש 45 לעיל.

⁵⁵ ניתוחים לשינוי מין, הי"ש 51 לעיל.

⁵⁶ זכותו הוועדה לשינוי מין, הי"ש 45 לעיל.

החולים שיבא – תל השומר. מטרות הניתוח הם כריתת האשכים, כריתת הפין, יצירת איבר מין נשי עם תחושה מספקת ליצירת גירוי מיני, שליטה על הטלת שתן, יצירת דגדגן ויצירת שפתיים חיצוניות. הסיבוכים הקיימים הם פגיעה בשופכה, פגיעה בחלחולת, היצרות השופכה וכיוצא באלה.⁵⁷ למרות שבמדינת ישראל קיימת מיומנות רפואית מספקת לביצוע הניתוח הרי שהיא מצומצמת ביותר, עד כדי כך שנכון להיום יש אך ורק מנתח אחד בעל מיומנות לביצוע ההליך הרפואי, נסיבה אשר יוצרת צוואר בקבוק בין מועד קבלת אישור הוועדה ועד למועד ביצוע הניתוח בפועל.⁵⁸

תופעת החרטה - חשוב לציין כי על אף שקיימת תופעה של חרטה בנוגע לניתוח לשינוי איבר המין, הרי שמדובר באחוז נמוך מאוד של מקרים (פחות מ-8%) אשר אינו משפיע על הצדקת קיומו, מימונו וביצועו של הניתוח ו/או על הצורך של א/נשים טראנסים לעבור אותו.⁵⁹ כמו כן בדיקה מעמיקה יותר של אותם מקרים בהם נמצא חוסר שביעות רצון מההליך מעלה כי במרבית המקרים, מקור החרטה הוא ברשלנות רפואית ולא בחרטה מפני ההחלטה הראשונית לעבור את השינוי, ולכן אין רצון לחזור למגדר הקודם.⁶⁰

5.4 חוזר מינהל רפואה 39/1986 משנת 1986⁶¹:

נוהל משרד הבריאות הנ"ל, הוא ההסדרה הראשונה בישראל בדבר ניתוחים לשינוי מין. אומנם אין מדובר בחקיקה ראשית אלא בחוזר, אך אכן מדובר במסמך מחייב של מדינת ישראל שמשקף נוהג שנאכף על ידי הרשות (משרד הבריאות). לזמנו, היה החוזר פורץ דרך וחדשני שכן הוסדרה בו לראשונה דרך הטיפול הרפואי לו זכאים טראנסגינדרים המבקשים לשנות את איבר מינם. החוזר קובע הנחיות לביצוע ניתוחים בטרנסגינדרים (המכונים בנוהל גופו "TRANSEXUALS") ולתיקון פגמים במצב של HERMAPHRODITISM ודומיהם. סעיף 1 לחוזר, מסדיר ביצוע ניתוחים בטרנסגינדרים וקובע כי לצורך הנחיות החוזר ייחשב טראנסקסואל אדם העונה על הקריטריונים המקצועיים המקובלים והתקפים בתקופה הרלבנטית. עוד קובע החוזר כי הניתוחים יבוצעו בבתי חולים ציבוריים בלבד וכי באותם בתי חולים תוקם ועדה שעל חבריה יימנו פסיכיאטר בכיר, מנתח פלסטי בכיר, פסיכולוג קליני,

⁵⁷ ניתוחים לשינוי מין, הי"ש 51 לעיל.

⁵⁸ יפעת גדות, מנתח אחד בלבד בישראל לשינוי מין, News1, לצפייה ישירה: www.news1.co.il/Archive

⁵⁹ Baranyi, Piber, & Rothenhäusler, Male-to-female transsexualism. Sex reassignment surgery from a biopsychosocial perspective, (2009).

⁶⁰ v Pfäffli Friedemann, *Regrets After Sex Reassignment Surgery*, Journal of Psychology & Human

Sexuality 5: 4, 69-85 (1993)

⁶¹ חוזר 1986, הי"ש 5 לעיל.

אורולוג ואנדוקרינולוג. בפועל במדינת ישראל הוקמה ועדה אחת בתל השומר ובבית החולים הזה בלבד מבוצעים הניתוחים לשינוי מין.

בהתאם לחוזר, הגיל המינימאלי לפנייה לוועדה הוא 21, כאשר חלה על המועמד חובה לחיות שנתיים בזהות המין אליו הוא מבקש להשתייך, תוך קבלת טיפול הורמונלי במשך תקופה אשר תיקבע על-ידי הועדה. כמו כן, המועמד יעבור הערכה פסיכו-דיאגנוסטית על-ידי פסיכיאטר ופסיכולוג במטרה להעריך את מצבו הנפשי של המועמד. בסופו של דבר האישור הסופי ינתן על-ידי ועדה מקומית של בית החולים.

5.5 עידן הביניים - הביקורת שהופנתה כלפי החוזר וישמו:

בחלוף השנים, הלכה והתעצמה הביקורת כנגד חוזר 39/1986. נטען, כלפי החוזר וכלפי הוועדה לשינוי מין, כי הם דוגלים בפרספקטיבה הרפואית המדגישה את כובד האחריות המוטלת על המומחים "לסגן" פונים אשר לדעתם אינם מתאימים להליך מעבר מגדרי, זאת מתוך צורך להגן על פונים מפני חרטה עתידית. כל זאת בניגוד למודל השולט כיום ברפואה בכלל ובא/נשים טראנסים בפרט, דהיינו פרספקטיבת הפחתת הסיכונים, אשר דוגלת בגישת טיפול רפואי שאינו שיפוטי. לפי גישה זו תפקידו של הרופא הוא לסייע בקבלת מלוא המידע הרלוונטי על מנת לאפשר לפונה לקבל החלטות שקולות על סמך בסיס נתונים נרחב. בנוסף תפקידו של הרופא הוא לקדם שימוש בשירותי הרפואה הקיימים.⁶² כלומר, על הרופא ליתן דגשו לחירות האוטונומיה של הפרט.

מירב הטענות כנגד הוועדה לא היו בנוגע לדחיית בקשות, אלא בנוגע לטיב הטיפול, יחס פוגעני ואדיש, הליכים ממושכים וסבוכים וכן בעיכובים לא מוסברים בביצוע הניתוחים⁶³. זאת כאשר בנוסף להליך הארוך, חלים עיכובים נוספים הנובעים מהקושי הרב לקביעת פגישות עם חברי הוועדה (הרבים) וזאת היות ומדובר ברופאים בכירים אשר פגישה עימם נקבעת חודשים מראש, וזו הכרחית לצורך קבלת האישור הסופי.⁶⁴

חוות דעתו של ד"ר לבנת אשר הוגשה לוועדה הציבורית לבחינת הנוהל, גורסת כי הנוהל הקובע כי תקופת ההמתנה היא נחוצה כדי למנוע מקרים של חרטה, הוא פוגעני ואף חושף את המדינה ואת

⁶² יעל סיני, ה"ש 49 לעיל, בעמ' 23.
⁶³ יובל לבנת בשם עמותת "רופאים לזכויות אדם" אל מנכ"ל משרד הבריאות, פרופ' אבי ישראלי בנוגע לחוזר 39/86, (19.05.2008) (להלן: "מכתב רופאים לזכויות אדם") עמ' 3-4 וכן רותי סיני, "משרד הבריאות בוחן הגמשת התנאים לניתוח שינוי מין", 1.7.2008 הארץ www.haaretz.co.il/misc (להלן: "רותי סיני")
⁶⁴ שם, בעמ' 3-4.

הרופאים לתביעות נזיקיות בגין שלושה ראשי נזק: כאב וסבל; נזק גוף ופגיעה בזכות חוקתית.⁶⁵ כמו כן, קיים ראש נזק עצמאי של פגיעה באוטונומיה.⁶⁶

עם השנים התעדכן נוהל ה-SOC (השביעי) באופן זה שהכיר בכך שכיום אין חובה לשלב ניתוח לשינוי איבר מין בד בבד עם נטילת הורמונים, וכן כי חלק מהאנשים יזדקקו לאחד מהם בלבד. בנוסף אנשים טראנסים יכולים לזהות עצמם במגוון זהויות מגדריות ומיניות ולא דווקא בתור אישה או גבר. כמו כן, המלצת ה-SOC היא כי המועמד לניתוח שינוי איבר המין, יחיה שנה בלבד במגדר המבוקש תוך נטילת הורמונים וזאת להבדיל מהניתוחים לשינוי סממני המין (כגון חזה) אותם ניתן לבצע בשלבים מוקדמים יותר ללא צורך בתקופת המתנה ו/או נטילת הורמונים.⁶⁷

בעקבות האמור לעיל, פנה עו"ד יובל לבנת בשם ארגון הרופאים לזכויות האדם (הארגון יכונה להלן: "רל"א") אל מנכ"ל משרד הבריאות בבקשה לביטול החוזר הקיים ועתר לניסוח נוהל חדש אשר יותאם לתפיסות הקיימות היום.⁶⁸

בעקבות פנייתו של לבנת, הוקמה וועדה לבחינת הנוהל בראשות היועצת המשפטית של משרד הבריאות- הגב' עו"ד מירה היבנר.⁶⁹ הוועדה כללה את רופאי הוועדה הרפואית, פסיכיאטרים בכירים, נציגת רופאים לזכויות אדם, ד"ר גרסיאלה כרמון, ונציגת קהילת הטראנסגינדרים נורה גרינברג אישה טראנסגינדרית אקטיביסטית. בפגישותיה של הוועדה נשבו רוחות שמרניות אשר הדגישו את הצורך להגן על רופאים מפני תופעת החרטה וזאת כאשר מנגד עומד אינטרס השמירה על זכויותיהם של אנשים טראנסגינדרים.⁷⁰

בחודש אוקטובר 2009 הופצה טיוטת החוזר המחודש. נציגות הקהילה ורל"א התנגדו לחוזר אשר כלל ביטול הוועדה הרפואית, ופתיחת השוק כך שניתן יהיה לבצע ניתוחים לשינוי מין גם בשוק הפרטי. כמו כן, תקופת ההמתנה לניתוח תקוצר משנתיים לשנה בהתאם לפרוטוקול הטיפול WPATH. ואולם, מנגד, כללה הטיוטה מספר הקשות, כגון דרישה לאישור פסיכולוגי לצורך נטילת טיפול הורמונאלי,

⁶⁵ יובל לבנת "חוות דעת משפטית בדבר האוטונומיה של אדם להחליט על רצונו בניתוח לשינוי מין" הוגשה לוועדה הציבורית לבחינת הנוהל לביצוע ניתוחים לשינוי מין, 7.1.2009.

⁶⁶ ע"א 2781/93 דעקה נ' ביי"ח "כרמל" חיפה ואח', פ"ד נג (4) 526.

⁶⁷ Standards of Care for the Health of Transsexuals, Transgender and Gender Nonconforming people. Retrieved (04 15 2012) from The World Professionals 42 Association for Transgender Health (WPATH): www.wpath.org.

⁶⁸ מכתב רופאים למען זכויות אדם, ע"ש 63 לעיל, בעמ' 3-4.

⁶⁹ רותי סיני, הי"ש 63 לעיל.

⁷⁰ יובל לבנת, "זכויות אדם טרנסגינדר", GOGAY 12.2.09 <http://gogay.co.il> 12.2.09

החמרה בכל הנוגע לטיפול בקטינים בין הגילאים 16-18, וכן הקשיחו את הדרישות לצורך ניתוחי חזה כך שיכללו גיל מינימאלי של 21. כן נוספה תקופה שבה הפונה יחיה במגדר המבוקש וקבלת טיפול הורמונאלי במשך שנה וחצי.⁷¹ כאמור לעיל, נציגת רל"א ונציגת הקהילה התנגדו לטיוטה ודרשו כי הנוהל בישראל יתייחס בצורה נרחבת יותר להמלצות WPATH כאשר כעולה מדברי נציגת הקהילה, סלע המחלוקת הוא בשאלת הגיל המינימאלי. בסופו של יום הוועדה לא הגיע לכדי הסכמה ולפיכך התפזרה בשנת 2011 ללא כל שינוי בחוזר 39/86 הנושן.⁷²

מעבר לביקורת כלפי החוזר עצמו, ביקורת רבה הופנתה גם לאופן יישמו. למעשה רופא אחד בלבד במדינה ישראל, ד"ר חיים קפלן, המוסמך לבצע ניתוח לשינוי מין מזכר לנקבה. ואין ואף לו רופא אחד הכשיר לבצע ניתוח לשינוי מין מנקבה לזכר. בשנת 2012 יצא ד"ר חיים קפלן לשבתון בחו"ל וכתוצאה מכך, במשך אותה תקופה, לא ניתן היה לעבור ניתוח לשינוי מין בארץ כלל. בתקופה שקדמה לעדכון חוזר משרד הבריאות לא נאספו נתונים סטטיסטיים בנוגע להליכי שינוי מין בישראל, אך חברי הקהילה העריכו כי מתבצעים כ-20 הליכים כאלה בשנה. עוד העריכו חברי הקהילה כי משך ההמתנה לאישור הוועדה מרגע הפניה הוא כשנתיים. דהיינו, מעבר לקיומו של נוהל המגביל את הגישה לניתוחים לשינוי מין, במציאות דה-פקטו, הניתוחים אף נגישים הרבה פחות.⁷³

5.6 חוזר מינהל הרפואה חוזר מס' 16/2014⁷⁴:

בחודש מאי 2014 פורסם החוזר החדש בדבר ניתוחים לשינוי מין. בסעיף הרקע צוין כי "במהלך השנים האחרונות התפתחו תפיסות קליניות בנושא, שופרה הבנת הצרכים של אנשים בעלי שוני מגדרי והצטבר ידע וניסיון בנושא הזהות הטראנסג'נדרית שהצריך את עדכון ההנחיות בנושא והתאמתן לצרכים המשתנים".⁷⁵ השאלה היא האם כצעתה? לפיכך יהיה עלינו לערוך השוואה בין החוזר משנת 1986 לבין החוזר משנת 2014 ולבחון באם אכן משרד הבריאות ביצע התאמה של החוזר למציאות המשתנה. במידה והתשובה חיובית הרי שאז יש לבדוק באיזה מידה בוצעה אותה התאמה.

⁷¹ "נוסחה טיוטה לנוהל חדש לשינוי מין" GOGAY, 19.1.10, gogay.co.il
⁷² רחלי פרץ הגבלת האוטונומיה לביצוע שינוי מין בישראל 7 (עבודה שנתית האוניברסיטה העברית בירושלים הפקולטה למשפטים 4.5.2011)
⁷³ דן אבן, מקשים על המין למצוא את מינו, 2.11.12, הארץ www.haaretz.co.il (להלן: "דן אבן")
⁷⁴ חוזר 2014, ה"ש 4 לעיל.
⁷⁵ סעיף א.1 לחוזר 2014, ה"ש 4 לעיל.

מבחינת סעיף ההגדרה, לא נראה כי קיים שינוי מהותי בין ההגדרה המופיעה בסעיף 1 לחוזר 39/1986 לבין זו המופיעה בסעיף 3 לחוזר החדש 16/2014. בזהירות ראויה, ניתן לציין כי למרות שבחלקים מהותיים לא ניכר שינוי של ממש, הרי שכפי שיוצג להלן, התוצאה היא שהנוהל החדש מציג שינויים לא מבוטלים.

כמו כן, מבחינת סעיף ההנחיות ניתן לראות כי בסעיף 1.1 לחוזר הישן נקבע כי ניתוחים לשינוי מין יבוצעו בבתי חולים ציבוריים בלבד. כך גם נקבע בסעיף 4 לחוזר החדש, אלא שהתוספה ההנחיה כי חוזה זו תחול על הניתוחים העיקריים בלבד. קרי, ניתוחים משלימים ניתן לבצע גם בבתי חולים פרטיים. גם כאן לא ניתן לדווח על שינוי ו/או התאמה משמעותית למציאות העדכנית.

בחנית סעיף ד' לחוזר הקודם אל מול בחינת סעיף 4.2 לחוזר החדש, מעלה מספר התאמות שבוצעו בחוזר החדש.

התאמה שכזו ניתן למצוא בסעיף 4.2.1 לחוזר החדש, לפיו על הפונה להיות בגיל המינימאלי של 18 שנים וזאת להבדיל מהמצב שהיה נהוג לפני החוזר החדש לפיו נבחנו פניות החל מגיל מינימאלי של 21 שנים. אמנם, הנחיה שכזו לא נכללה בחוזר משנת 1986 אך כך הוועדה הרפואית נהגה עד לחוזר החדש משנת 2014.

התאמה נוספת ומשמעותית ביותר ניתן לראות במשך הזמן הנדרש על הפונה לחיות במגדר המבוקש. בהתאם לסעיף ד'(1) לחוזר הקודם, נדרש מהמועמד לחיות תקופה של שנתיים במגדר המבוקש. בהתאם לסעיף 4.2.4 לחוזר הנוכחי, על המבקש להציג ניסיון חיים מוכח של שנה אחת במגדר המבוקש ממועד פנייתו למוסד הרפואי בבקשה לעבור ניתוח לשינוי מין כאשר לוועדה קיים שיקול דעת האם לשנות את משך התקופה כולל הסמכות לקצרה. חשוב לציין כי התאמה זו בוצעה בהתאם להמלצות ה-WPATH והתקבלה בתשואות רועמות על – ידי הקהילה הטראנסג'נדרית שכן מדובר בקיצור משמעותי של מחצית מתקופת ההמתנה לה נדרשו עובר לחוזר החדש.

התאמה נוספת ניתן למצוא בכל הנוגע לנטילת טיפול הורמונאלי. בסעיף ד'2 לחוזר הקודם, קיימת חובה לפיה עובר לביצוע הניתוח, על המועמד ליטול טיפול הורמונאלי למשך תקופה מסוימת בהתאם לקביעת הוועדה לעומת זאת בסעיף 4.2.5 לוועדה סמכות להתנות את אישורה בדרישה מן הפונה לנטילת הורמונים אך אין עוד מדובר בתנאי סף ולפיכך לא כל המועמדים יידרשו ליטול טיפול הורמונאלי.

בהתאם לסעיף ד' 3 לחוזר הקודם, על המועמד לעבור הערכה פסיכו-דיאגנוסטית ע"י פסיכיאטר ופסיכולוג וזאת על מנת לאמוד את מצבו הנפשי ובהתאם לכך לקבוע את מידת התאמתו לעבור את הניתוח המבוקש. זאת כאשר רשאית הועדה להסתמך על הערכה חיצונית ככל וזו עומדת בקריטריונים המקצועיים (בבחינת הסתייעות).

כמו כן, בסעיף 4.2.2 לחוזר החדש, לצורך אישור התאמתו של המועמד לניתוח לשינוי מין ולצורך בחינת הסכמתו מדעת לביצוע הניתוח, יוצגו בפני הוועדה המלצה של פסיכולוג קליני או עובד סוציאלי קליני וכן חוות דעת פסיכיאטרית. ההמלצה וחוות הדעת יכולות להינתן על-ידי אחד מחברי הוועדה (על פי רוב מדובר בתורים ארוכים למדי) או על-ידי מטפל אחר. לכאורה אין הבדל משמעותי בין הסעיפים הנדונים, אך למעשה בחוזר החדש עדים אנו לשימוש במונח **ההסכמה מדעת**, אשר היה חלק משמעותי במאבק הקהילה הטראנסג'נדרית בכל הנוגע לניתוחים לשינוי מין.

בנוסף לאמור לעיל, הטופס עליו חותמים המועמדים לניתוח השתנה, כאשר בעבר נשא כותרת "טופס הסכמה לניתוח שינוי מין" וכיום כותרתו היא "טופס הסכמה מדעת לניתוח לשינוי מין". כמו כן, חלו מספר שינויים מבחינת התוכן של טופס ההסכמה, זאת באשר בעבר המנותחים אישרו בחתימתם כי הוסבר להם וכי הם מבינים שאין בניתוח לשינוי מין אפשרות להביא לידי אורגזמה, וזאת להבדיל מהנוסח כיום, לפיו הוסבר למועמד והוא הבין כי אין להבטיח שלאחר הניתוח הוא יגיע לכדי סיפוק מיני וכן כי ייתכנו שינויים בהרגלים המיניים. בנוסף, בטופס הסכמה מדעת לניתוח לשינוי מין, המועמד חותם כי מובן לו שלאחר ביצוע הניתוח לשינוי מין תמנע ממנו האפשרות להורות טבעית. כלומר ניתן לראות כי חלה התפתחות בהבנת ההליך והשלכותיו הרפואיות.

גם בהרכב הוועדה ניתן לראות כי בוצעה התאמה נוספת למצב הרפואה כיום. כך באשר בהתאם לסעיף 1.ב. לחוזר הקודם הוועדה כללה פסיכיאטר בכיר, מנתח פלסטי בכיר, פסיכולוג קליני, אורולוג ואנדוקרינולוג. ואילו מהחוזר משנת 2014 ניתן ללמוד אודות התקדמות הרפואה בנדון וכי קיימת הכשרה ייעודית בתחום הכירורגיה הפלסטית. לפיכך בהתאם לסעיף 4.3.1 לחוזר החדש, יו"ר הוועדה הוא מומחה לכירורגיה פלסטית אשר עבר הכשרה ייעודית בביצוע לניתוח שינוי מין, על יתר חברי הוועדה יימנו פסיכולוג קליני או עובד סוציאלי קליני, פסיכיאטר, אנדוקרינולוג, אורולוג וגניקולוג.

התאמה נוספת שניתן לאבחן היא הגדרת "תפקידי הוועדה". בחוזר הקודם לא נכלל סעיף המגדיר את תפקיד הוועדה כאשר על תפקידה ניתן ללמוד מסעיף 1.ג., לפיו, על הוועדה לדון במקרים המומלצים

לביצוע הניתוח אשר הופנו אליה מן המוסד הרפואי בו הוועדה פועלת או על-ידי גורמים רפואיים אחרים. להבדיל מכך, סעיף 4.3.2 מגדיר את תפקידי הוועדה וקובע כי תפקידה הוא לאבחן, לעקוב, לתמוך ולסייע בתהליך אותו עובר אדם אשר עומד לשנות את מינו וכמו כן, לבצע בדיקת התאמת המטופל להליך הן מבחינה נפשית והן מבחינה גופנית. בכך יש ביטוי לגישה המכילה את ההליך הגורלי אותו תשקול הוועדה לאפשר ובתוך שימת לב לאוטונומיה של הפרט הפונה.

סעיף חדש נוסף שניתן למצוא בחוזר החדש הוא סעיף 4.3.5 הנושא כותרת "הליכי עבודת הוועדה". הסעיף קובע כי על הוועדה לדון במועמדים עתידיים לביצוע ניתוח לשינוי מין. הוועדה תסתמך על הערכה ומעקב שבוצע במועמד. הוועדה תגבש נוהל פנימי לפעילותה. נציג הקהילה הטראנסג'נדרית יסייע לוועדה בכתיבת נוהל פנימי לעבודתה. מרכזת הוועדה תקבע פגישות למועמד עם המומחים השונים שחוות דעתם נדרשת לצורך התאמת המועמד להליך. לפחות פגישה רב מקצועית אחת בנוכחות כל אנשי הצוות בה ידונו חברי הוועדה בדבר התאמתו של המועמד לניתוח לשינוי מין. הפונה רשאי לצרף מלווה מטעמו (איש מקצוע או בן משפחה קרוב). במידה והוועדה דוחה את הבקשה, עליה לנמק בכתב את החלטתה.

אומנם דרישת הקהילה הטראנסג'נדרים לביטול מוחלט של הוועדה לא התקבלה, אך יחד עם זאת, נראה כי הביקורת הרבה אשר הועברה על הוועדה הרפואית בדבר יחס פוגעני, גרירת רגליים, אדישות וסרבול הליכים הופנמה בחלקה, בעת הכנת החוזר החדש. מכאן התמורות שאנו עדים להן כפי שהועלו בחוזר החדש, אם בהגדרות תפקידי הוועדה ואם בהגדרות הליכי הוועדה, כאשר קולם של קהילת הטראנסג'נדרים מיוצג על-ידי נציג מטעמם שתפקידו לסייע בכתיבת הנוהל הפנימי אשר מנחה את פעילות הוועדה ובכל נושא אחר. למעשה אנו עדים כי לראשונה קיים נציג השומר על האינטרסים של חברי הקהילה בלבד בניגוד לאינטרס הכלכלי ולאינטרס ההגנה על הרופאים עליהם הגנו עד אז.⁷⁶

5.7 חוזר 16/2014 - היכן ממוקמת ישראל ביחס לעולם המערבי?

כפי שהסברנו לעיל הסדרת תחום ההתאמה המגדרית בחוזרים של משרד הבריאות קובעת כי הליכים אלה יבוצעו במסגרת סל הבריאות- דהיינו במימון ציבורי של מדינת ישראל. להלן תובא סקירה

⁷⁶ לילך בן דוד, "ניצחון לקהילה הטראנסג'נדרית: עודכן הנוהל לשינוי מין של משרד הבריאות" שיחה מקומית (13.5.14) mekomit.co.il /להלן: "לילך בן דוד")

תמציתית במטרה לענות על השאלה המתבקשת - היכן ממקם חוזר זה את מדינת ישראל ביחס לעולם המערבי בהסדרת הסוגיה.

הליכים רפואיים להתאמה מגדרית מוכרים בעולם כולו ומבוצעים לעיתים תכופות. בחלק מן המדינות כגון ארה"ב, קנדה, אוסטרליה ובמדינות אירופה, ההליכים מבוצעים כחלק משירותי הרפואה הציבוריים, אם במימון מלא ואם במימון חלקי. ה-SOC - המפורסם על-ידי איגוד בריאות הטרנסג'נדרים העולמי (WPATH) מלמד אודות הצורך במימון ציבורי בהוצאות הרפואיות של אנשים טרנסג'נדרים

דו"ח אירופאי אשר סקר את סוגיית המימון הציבורי לפרוצדורות של התאמה מגדרית ב-17 מדינות⁷⁷ מעלה כי 16 מדינות מסבסדות טיפול הורמונאלי, 6 מדינות מממנות ניתוח הגדלת חזה לנשים טרנסג'נדריות, 15 מדינות מממנות ניתוחי חזה לגברים טרנסג'נדרים, 13 מדינות מממנות ניתוח שינוי גניטאלי, 13 מדינות מממנות טיפול פסיכותרפיה, 2 מדינות אף מממנות טיפולים להסרת שיער.

ישנן מדינות רווחה, במיוחד במערב אירופה, בהן פועלות קליניקות מגדר המציעות לאנשים טרנסג'נדרים טיפול רב תחומי הכולל טיפול פסיכולוגי, אנדוקרינולוגי, ניתוחים ועוד. בהולנד לדוגמה קיימות מספר קליניקות כאלה כולל בעיר אמסטרדם.

בנוסף קיימים הבדלים בין המדינות בכל הנוגע לקריטריונים בהם על המועמד לעמוד לצורך הזכאות הטיפול במימון ציבורי. חלק ממדינות המערב מחמירות את דרישותיהן ומעניקות תכניות בעלות קריטריונים נוקשים ביחס להמלצות ה-SOC - כגון תקופת התנסות במגדר הרצוי העולה על שנה ו/או מעמידות דרישה של שלושה מכתבי מומחים. מדינות מסוימות אף דורשות גיל מינימאלי של 21 לצורך נטילת הורמונים. מנגד, ישנן מדינות מקלות יותר מהמלצות ה-SOC - ארגנטינה למשל מאפשרת פרוצדורות להתאמה מגדרית במסגרת ביטוח בריאות וזאת ללא צורך בעמידה בתנאים.

מבנה מערכת הבריאות בארצות הברית מעמיד את סוגיית המימון והנגישות להליכי התאמה מגדרית באור מעט שונה. בשנת 2016 קבע משרד הבריאות האמריקני, לראשונה, כי אדם טרנסג'נדר רשאי

⁷⁷ לרבות: אוסטרליה, איטליה, אירלנד, אסטוניה, בולגריה, בלגיה, בריטניה, גרמניה, הולנד, לוקסמבורג, לטביה, מלטה, ספרד, פולין, פורטוגל, צ'כיה ושבדיה.

לעבור ניתוח באיברי המין במסגרת ביטוח הבריאות הציבורי ה-MEDICARE,⁷⁸ ולא רק בנסגרת הביטוחים הפרטיים היקרים.⁷⁹

ביחס לסקירה לעיל, ניתן להיווכח כי ישראל ממוצבת גבוה מבין המדינות אשר מעניקות מימון ציבורי נרחב למרבית הפרוצדורות הרפואיות לצורך התאמה מגדרית, כגון מימון הטיפול ההורמונאלי, ניתוח גניטאלי, ניתוח הגדלת חזה, ניתוח יצירת חזה גברי, ניתוח להשטחת גרוגרת ועוד. כמו כן, החוזר החדש 16/2014 מיישם בצורה טובה יותר את המלצות ה-SOC - ולפיכך דורש תקופת התנסות בת שנה אחת בלבד במגדר הרצוי וכן הופחת הגיל המינימאלי ל-18, יחד עם זאת בישראל בלבד "נדרש מעקב מטעם ועדה – היחידה מסוגה בעולם כולו – שאינו נדרש במדינות אחרות". ועדה זו, שאינה מתפקדת באופן סדיר ויעיל, גורמת לעיכובים ממושכים ולהתמשכות התהליך מעבר לגבולות הזמן הסביר, זאת באופן היוצר תסכול ומעמסה נפשית לפונים התלויים בקביעותיה.

5.8 תחילתו של עידן חדש? – יישום חוזר מנהל רפואה 16/2014

"ניצחון לקהילה הטראנסג'נדרית: עודכן הנוהל לשינוי מין של משרד הבריאות

סוף להתעללות הבירוקרטית. משרד הבריאות פרסם חוזר שהופך את הוועדה לשינוי מין לכלל ארצית. תקופת ההמתנה לניתוח תקוצר ונציגי הקהילה הטראנסג'נדרית ייקחו חלק בקביעת הנוהל ההחדש"⁸⁰

חוזר מנהל רפואה 16/2014 התפרסם בחודש מאי 2014 וסוקר בהרחבה בתקשורת הישראלית והוצג כמהפכה של ממש.⁸¹ הנוהל החדש הוצג כניצחון חד משמעי של הקהילה הטראנסג'נדרית, בין היתר לאור קיצור תקופת ההכשרה לשנה מלבד והכללתו של נציגי הקהילה בוועדה בתל השומר. הסיקור התקשורתי התמקד בהכרה באוטונומיה של א/נשים טראנסג'נדרים בהחלטה על שינוי מין והתאמה מגדרית

⁷⁸ Cleis Abeni, HHS Rules Trans Woman Entitled to Surgery Under Medicare, (31.1.2016) www.advocate.com/transgender/2016/1/31/hhs-rules-trans-woman-entitled-surgery-under-medicare.

⁷⁹ מעניין לציין כי בישראל לצד המימון הציבורי מכח חוזר 16/2014 נעזרה חברת מגדל שהודיעה כי תממן ניתוח להתאמה מגדרית בחו"ל. עידו אפרתי, "לראשונה בישראל: ביטוח בריאות פרטי מממן ניתוח לשינוי מין בחו"ל" 26.12.17, **TheMarker**, ניתן לצפות בקישור: www.themarker.com/news/health 80לילך בן דוד, הי"ש 76 לעיל שם.⁸¹

(MAKO)⁸². מפלגת יש עתיד, שהחזיקה באותה תקופה בתיק הבריאות, הודיעה על שינוי הנוהל

כ"מהפיכה בניתוחי טראנסג'נדרים"⁸³.

ביום 13.1.2016 העביר משרד הבריאות נתונים ראשוניים בדבר פעילות הוועדה לשינוי מין בתל השומר, וזאת בתשובה לשאלתא של ח"כ יעל גרמן. הנתונים שהועברו ע"י משרד הבריאות מתייחסים לפעילות הוועדה בשנים 2005-2015. בחינה של הנתונים מראה כי ישנו שינוי חיובי, אף אם מצומצם, ממועד פרסום החוזר.⁸⁴

מספר הפניות לוועדה עלה באיטיות בשנים 2005-2013 מ-12 פניות ב-2005 ל-39 פניות ב-2013. לעומת זאת בשנים 2014 ו-2015 נרשמה עליה משמעותית הרבה יותר ל-61 פניות בשנת 2014 ו-91 פניות בשנת 2015. שינוי נוסף נרשם **במספר האישורים שניתנו ע"י הוועדה**, בשנים 2005-2014 ניתנו אישורים בודדים בכל שנה (למעט בשנת 2009 ו-2012 אז נרשו 18 ו-22 אישורים בהתאמה), לעומת זאת בשנת 2015 לאחר שינוי הנוהל אושרו 38 פניות. משנת 2013 ועד לשנת 2015 **עמד משך ההמתנה למתן אישור** הוועדה על כשנה, וזאת לעומת המתנה של שנתיים בתקופה שקדמה לנוהל.⁸⁵ עם זאת ולמרות שבשנים 2013-2015 אושרו בסה"כ 49 ניתוחים, מתוכם 38 כאור בשנת 2015, **15 איש בלבד** עברו את הניתוח בתקופה זו. - פחות מ-40% מהניתוחים שואשרו. למרות בקשתה של חברת הכנסת גרמן לא הועברו לה נתונים בענין הליכים משלימים וניתוחים עליונים.⁸⁶

ואולם לא די בבחינת הנתונים היבשים שהומצאו ע"י משרד הבריאות כדי להבין כיצד מיושם הנוהל החדש ומהי מידת הנגישות להליכי התאמה מגדרית. בשנת 2016 התכנסה הוועדה לענייני ביקורת המדינה בכנסת ודנה בסוגיית אופן טיפול הרשויות בא/נשים טראנסג'נדרים. הוועדה דנה במגוון נושאים לרבות שינוי רישום מין במשרד הפנים, תעסוקה, נגישות לטיפול רפואי הולם ועוד. הוועדה קיימה מספר פגישות במהלך השנים 2016 ו-2017. בין היתר דנה הוועדה לעומק באופן יישום חוזר מנהל רפואה 16/2014 והקשיים העומדים בפני הפונים לוועדה בתל השומר. עיון בפרוטוקולי הוועדה משיבותיה⁸⁷

⁸² MAKO גאווה "הרפורמה בניתוח לשינוי מין: "הכרה באוטונומיה של טרנסים"" Mako 13.5.2014 זמין ב: <http://www.mako.co.il/pride-news/local/Article-1d79f4d84f4f541006.htm>

⁸³ "מהפכה בניתוחי טראנסג'נדרים" **יש עתיד** /מהפיכה-בניתוחי-טראנסג-נדריים/www.yeshatid.org.il

ראו בהרחבה בנושא תפקיד המפלגה בשינוי הנוהל והשפעת הפוליטיקה בראש פרק 6.2

⁸⁴ תשובת ליצמן, ה"ש 53 לעיל.

⁸⁵ דן אבן, ה"ש 73 לעיל.

⁸⁶ תשובת ליצמן, ה"ש 53 לעיל.

⁸⁷ פרוטוקול הוועדה 2016.2.23, ה"ש 1 לעיל, פרוטוקול ישיבה מס' 121 של הוועדה לביקורת המדינה, הכנסת ה-20 (2016.11.22) וכן פרוטוקול ישיבה מס' (2016.5.30), פרוטוקול ישיבה מס' 166 של הוועדה לביקורת המדינה, הכנסת ה-20 (2016.11.22) וכן פרוטוקול ישיבה מס' 222 של הוועדה לביקורת המדינה, הכנסת ה-20 (2017.8.3) (להלן: "פרוטוקול הוועדה 8.3.2017")

מעלה כי למרות השינוי החיובי בנוהל ובנתונים החלקיים שהמציא משרד הבריאות נותרו לא מעט בעיות וקשיים ביישום הנוהל בשטח הפוגגעים בנגישות הליכי ההתאמה המגדרית.

בין הקשיים שהתעוררו ניתן למנות חוסר שיתוף פעולה של קופות החולים, סירוב לממן ניתוחים עליונים למי שלא עובר ניתוח תחתון, אי זמינות הועדה לצורך העברת פניות וקביעת תורים, אי יעילות הועדה וחוסר תמחור של הניתוחים באופן שיוצר אי ודעות עבור קופות החולים.

חוסר שיתוף פעולה של קופות החולים - כפי שהסברנו לעיל הליכים להתאמה מגדרית הינם במימון במסגרת חוק ביטוח בריאות ממלכתי למי שעומד בתנאים שנקבעו לכך ומקבל את אישור הועדה. בהתאם לחוק ביטוח בריאות ממלכתי הגורם המשלם בפועל על ביצוע ההליכים הוא קופות החולים. למרות החובה המוסדרת לאפשר ולממן ניתוחים קופות החולים ממשיכות להערים קשיים בפני המבקש לעבור ניתוחים לשינוי מין.

כך למשל פורסם כי בשנת 2015 קופת חולים מאוחדת סירבה לממן ניתוח FTM בניגוד לדין. בהיעדר מנתח לביצוע ניתוחי FTM בישראל מופנים מי שאושר להם ניתוח כאמור לביצועו בחו"ל במימון ישיר של קופות החולים, למרות זאת בחרה קופ"ח מאוחדת לדרוש משניים ממבוטחיה לממן את הניתוחים בחו"ל באופן פרטי ולפנות אליה עם קבלות לצורך מתן החזר. מדיניות שכזו שעה שמדובר בניתוח שעלותו עשרות אלפי דולרים מהווה חסם משמעותי בדרך להליכי התאמה מגדרית. תגובת קופ"ח מאוחדת מקוממת במיוחד היות והיא עומדת בניגוד להוראה מפורשת של מינהל רפואה שקבע כי יש לסווג ניתוחים אלה כניתוחים לתיקון מומים מולדים ולממנם באופן מלא.⁸⁸

עיון בפרוטוקולים של הוועדה מראה כי מקרה זה שעלה לכותרות אינו בודד וכי קופות החולים מקשות על הפונים לעיתים קרובות. כך לדברי ד"ר סיגל ליברנט טאוב, ראש מינהל רפואה במשרד הבריאות, שאישרה כי למרות הוראות מפורשות של משרד הבריאות, קופות החולים מערימות קשיים והדבר נפטר לאחר התערבות נציב פניות הציבור במשרד הבריאות.⁸⁹ חשוב לציין כי לדברי נציגי הקהילה בוועדה משרד הבריאות אינו מסייע והפונים מנהלים קרב מול קופות החולים לבדם.⁹⁰

⁸⁸ עידו אפרתי "מאוחדת סירבה לממן לטרנסג'נדרים ניתוחים לשינוי מין" הארץ 4.5.2015 <https://www.haaretz.co.il/news/health/premium-1.2628468>
⁸⁹ פרוטוקול הוועדה 23.2.2016, ה"ש 1 לעיל בעמ' 9.
⁹⁰ דבריה של גבי נינה הלוי, שם בעמ' 11.

אי זמינות הועדה - תלונות רבות הועלו בדבר אי זמינות הועדה. לדברי פעילים ניתן לקבוע תור לוועדה טלפונית בלד בשעות מאוד מצומצמות, כשיש רק אדם אחד שתפקידו לתת מענה ולקבוע פגישות, ושאר בשעות שהוגדרו כשעות לקביעת תורים אין מענה בוועדה. וועדת הביקורת לקחה תלונות אלה לתשומת ליבה ודרשה ממשרד הבריאות לפעול לשיפור המענה בוועדה ושיפור שירות קביעת התורים ע"י פתיחת אתר אינטרנט מתאים.

בחודש מאי 2016 הועדה התכנסה שנית ולמרות ההוראה המפורשת לא נרש שיתוף פעולה מצד משרד הבריאות ולא נבנה אתר כנדרש. הועדה נזפה במשרד הבריאות ודרשה כי הדבר יפתר תוך חודש ימים. נינה הלוי, נציגת הקהילה בוועדה, העידה בפני הועדה ואמרה כי משיחות בלתי רשמיות עם חברי הועדה עולה כי היא משמשת לצורך ויסות התור לניתוח. כך לדבריה:

*"לא פורמאלית אני שומעת מחברים מוועדה, לא נציין שמות כרגע, שהוועדה הזאת במידה רבה קיימת כווסת לתור לניתוחים. התור הוא מאד מאד ארוך. אני חושבת שמין ההגינות להגיד שאם התור הוא שנתיים וחצי, אז שיגידו לאנשים שהתור הוא שנתיים וחצי ולא יגררו אותם לתל השומר ל- 12 תורים במשך שנה או יותר, ואז הם יקבלו אישור להיכנס לתור לניתוחים שיקרו אולי עוד שנה וחצי שנתיים. אני חושבת שזה מאד מאד לא תקין."*⁹¹

סירוב לבצע נישוי פנים וניתוחים עליונים למי שלא עובר ניתוח תחתון - בעיה חמורה שהתעוררה במהלך דיוני הועדה הינה כי בניגוד לחוזר, שאינו מנתה ניתוחים משלימים ונישוי פנים בביצוע ניתוח באיברי המין מדיניות הועדה הינה לא להפנות להליכים וניתוחים משלימים את מי שמצהיר כי הוא אינו מעוניין לעבור ניתוח באיברי המין. סיטואציה זו מקוממת במיוחד היות ומדובר בפעולות הנמצאות מזה שנים בסל הבריאות, עוד בטרם שונה הנוהל.⁹²

סירוב לממן הליכים אסתטיים - בדיוני הועדה עלה כי קופות החולים מסרבות לממן טיפולים אסתטיים כגון הסרת שיער. נציגת משרד הבריאות בדיון אישרה כי אכן אין מימון לטיפולים אסתטיים וזאת במסגרת מדיניות כללית לפיה טיפולים אסתטיים אינם מסובסדים וממונים גם עבור מי שאינו

⁹¹ שם, שם.
⁹² פרוטוקול הועדה 8.3.2017, ה"ש 87 לעיל.

טראנסגינדר בהליך התאמה מגדרית. יו"ר הוועדה, ח"כ אלהרר, המליצה למשרד הבריאות לבחון מחדש מדיניות זו, בין היתר היות ומדובר לעיתים קרובות בהליכים מצילי חיים.⁹³

מיעוט מנתחים וניתוחים - אמנם חוזר מינהל רפואה הציג נוהל מרוכך ומותאם לפעילות הוועדה, התשתית הרפואית בישראל אינה מאפשרת יישום מלא ונכון שלו. בישראל ישנו רופא אחד בלבד שמבצע ניתוחים לשינוי מין, וכן הגיע לסייע לו רופא מארה"ב המתמחה בניתוחים FTM. בשל המחסור ברופאים במשך 3 שנים נערכו 15 ניתוחים בלבד! בעקבות ישיבות הוועדה הוחלט להכפיל את מספר ימי הניתוחים ובכך להגדיל את הנגישות.⁹⁴

חשוב לציין כי במסגרת דיוניה הוועדה ביקשה מספר פעמים ממשרד הבריאות להעביר נתונים אודות פעילותה בשנת 2016, וכן להמציא נתונים בדבר ניתוחים עליונים וטיפולים משלימים, וזאת במטרה לבחון את הטענות שהועלו כי לא מאושרים הליכים למי שאינו מועמד לניתוח תחתון או למי שעבר ניתוח זה בעבר. משרד הבריאות לא עמד בדרישה ולא המציא את הנתונים הנדרשים למרות מספר הארכות מועד שניתנו לו.⁹⁵

יחד עם זאת, בחודש דצמבר 2016, בתקופה בה התנהלו ישיבות הוועדה, הגיע ארצה מטקסס ד"ר קרטיס קריין המתמחה בניתוחי FTM ולראשונה בוצע ניתוח מאין זה בישראל (עד כה כאמור ניתוחים אלה בוצעו בחו"ל בלבד), הרופא ניתח יחד עם רופא ישראלי, ד"ר אלון לירן, מבי"ח תל השומר. ד"ר קרטיס צפוי היה לבצע 6 ניתוחים מסוג זה במהלך שהותו ואף ללמד את ד"ר לירן את רזי הניתוח.⁹⁶

נראה אם כן כי אכן ישנו שינוי במדיניות ובביצוע של הליכי התאמה מגדרית בישראל לאחר שינוי חוזר מינהל רפואה. אכן ישנה הנגשה מסויימת של ההליך והמגמה הינה של הרחבה הנגישות. עם זאת חשוב לשים לב שעיקר השינוי ארע לאחר התערבות וועדת ביקורת המדינה בשנת 2016 ולא באופן ספונטני לאחר שינוי החוזר.

⁹³פרוטוקול הוועדה 23.2.2016, ה"ש 1 לעיל.

⁹⁴" בשורות לקהילה הטרנסגינדרית: הקלה משמעותית בהליך שינוי המגדר בתעודת הזהות והכפלה של מספר ימי הניתוחים לשינוי מין" 8.3.2017 זמין ב: <http://main.knesset.gov.il/News/PressReleases/Pages/press8317v.aspx>
⁹⁵סיכום דיון בנושא: התנהלות רשויות המדינה בטיפול בקהילה הטרנסגינדרית בישראל בוועדה לביקורת המדינה, הכנסת ה-20 (23.2.2016) סיכום דיון בנושא: התנהלות רשויות המדינה בטיפול בקהילה הטרנסגינדרית בישראל בוועדה לביקורת המדינה, הכנסת ה-20 (30.5.2016), וכן סיכום דיון בנושא: התנהלות רשויות המדינה בטיפול בקהילה הטרנסגינדרית בישראל בוועדה לביקורת המדינה, הכנסת ה-20 (22.11.2016).

⁹⁶רותם אליזרע "ניתוח נדיר בישראל: שינוי מין מאישה לדבר Ynet 5.12.2016 זמין ב: www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4888766,00.html

6. מה לתרבות ולחוזר מינהל רפואה? תהליכים תרבותיים-חברתיים- פוליטיים

והשפעתם על נגישות הליכי התאמה מגדרית

ברקע עבודה זו עומדת התפיסה הבסיסית לפיה המשפט התרבות והחברה שזורים זה בזה, משפיעים ומעצבים זה את זה.⁹⁷ בראש פרק זה נבקש לסקור את הגורמים התרבותיים החברתיים והפוליטיים שעיצבו את המדיניות המשפטית הנוגעת להליכי התאמה מגדרית, ולנסות ולהבין את ההליכים שהביאו לחיבורו של חוזה מנהל הבריאות 16/2014.

עבודה זו אינה מתימרת למצות את כלל הגורמים האפשריים שתורמו לשינוי המדיניות, אלא להביא לקדמת הבמה את המרכזיים שבהם- כפי שהם מצטיירים בראי הסיקור התקשורתי. אנו נעסוק בשלושה גורמים שלתפיסתנו סייעו רבות בעיצוב החוזר החדש ובהמשך ננסה לשער כיצד גורמים אלה ישפיעו על התפחויות העתידיות בתחום ההתאמה המגדרית.

6.1 "המהפכה הוורודה" טראנסג'נדרים כחלק מקהילת הלהט"ב:

לא ניתן לבחון שינויים במעמדתם החברתי והמשפטי של א/נשים טראנסג'נדרים מבלי להתייחס ראשית לסוגיית הלהט"ב. א/נשים טראנסג'נדרים הינם חלק מקהילת הלהט"ב (הומואים, לסביות, טראנסג'נדר, ביסקסואל), מאבקה של הקהילה הוא מאבקם של הטראנסג'נדרים והצלחותיהם הצלחותיהם.⁹⁸ קהילת הטראנסג'נדרים הינה חלק מקהילת הלהט"ב.

אמנם קהילת הלהט"ב אינה הטרוגנית, אלא מורכבת מתתי קהילות והפרטים המרכיבים אותה, אך רבים מהנושאים והסוגיות משותפים לכל חברי הקהילה. כך למשל אפליה בתעסוקה, הדרה חברתית ופוליטית, פגיעה בשוויון, אלימות ועוד.⁹⁹

על מנת להבין את התמורות בנגישות הליכי התאמה מגדרית נסקור תחילה את השינויים שחלו במעמדה של קהילת הלהט"ב בישראל והסיבות לשינויים אלה.

השינוי במעמדם החברתי והפוליטי של קהילת הלהט"ב החל בשנות ה-80 של המאה ה-20 והתגבר ב-20 השנה האחרונות.¹⁰⁰ בשנים אלה ארעו תהפוכות משפטיות משמעותיות בתחום זכויות הלהט"ב,

⁹⁷ראה פרק המבוא לספרו של מאטונר, ה"ש 7 לעיל.

⁹⁸אתר מעברים, ה"ש 28 לעיל.

⁹⁹בהרחבה בדבר הקשיים בהם נתקלת קהילת הלהט"ב ניתן ללמוד מאתר "ישראל וה OECD" של משרד הכלכלה שסקר

נושא זה בהרחבה /הכללת-קהילת-הלהט"ב-בחברה-ובכלכלה OECD <http://israel-trade.net>

¹⁰⁰אלון הראל "עלייתה ונפילתה של המהפכה ההומוסקסואלית" המשפט ז' 195, 195 (תשס"ב) (להלן: אלון הראל")

בינהן ביטול האיסור הפלילי על משכב זכר בחוק העונשין בשנת 1988,¹⁰¹ תיקון חוק שוויון הזדמנויות בעבודה בשנת 1992 ואיסור על אפליה מטעמי נטייה מינית¹⁰² ובג"ץ דנילוביץ' שהכיר במעמדם של בני זוג מאותו מין בשנת 1994.¹⁰³ בשנת 1997 בית המשפט מכיר בידועים בציבור בני אותו מין ומחיל עליהם את החוק למניעת אלימות במשפחה,¹⁰⁴ בשנת 1997 תוקן חוק לשון הרע ונאסרה השפלת אדם על רקע נטייתו המינית.¹⁰⁵ בשנת 1998 נחקק חוק מניעת הטרדה מינית וקבע כי התייחסות משפילה ביחס לנטייה המינית הינה הטרדה.¹⁰⁶ באותה שונה בוטלו פקודות הצבא שנגעו ללהט"ב ושירותם. בשנת 2000 בג"ץ הכיר במעמדן של שתי אמהות והורה על רישום שתיהן כהורים של ילדיהן, בפס"ד נוסף באותה שנה הכיר בג"ץ בזכויות של זוגות להט"ב לאחר גירושים.¹⁰⁷ בשנת 2004 הכיר ביהמ"ש בזכות ירושה בין בני זוג מאותו מין.¹⁰⁸ בשנת 2006 הכיר בג"ץ בנישואים של בני זוג מאותו מין שנישאו בחו"ל והורה על רישומם במשרד הפנים.¹⁰⁹ בשנת 2017 במסגרת עתירה להכרה בזכויות אימוץ של זוגות חד מיניים, עקב לחץ ציבורי משמעותי, הודיעה המדינה כי היא תאפשר אימוצים אלה- ובניגוד לעמדתה הראשונית.¹¹⁰

במקביל ישנם **אירועים תרבותיים** חשובים בארץ בקבלת הלהט"ב: מצעד הגאווה הראשון מתקיים בתל אביב בשנת 1998,¹¹¹ באותה שנה דנה אינטרנשיונל מייצגת את ישראל באוויזיון וזוכה במקום הראשון.¹¹² בשנת 2005 מתקיים מצעד הגאווה הראשון בירושלים.¹¹³

כמו כן חל שינוי מהותי ב**ייצוג להט"ב בתקשורת**, החלו להופיע דמויות הומוסקסואליות בתוכניות רבות הן בטלוויזיה והן בקולנוע הישראלי (כך למשל ברסטים "בופור" ו"הערת שוליים") לצד שידור תכנים זרים הכוללים דמויות הומוסקסואליות (כך למשל הסדרה "וויל וגרייס", "הכי גאים שיש"

¹⁰¹ בהרחבה על משמעותיות ההחלטה ראה אצל דני זק "כבר חצי יובל מותר להיות הומו בישראל" **Mako** 24.03.2013 <http://www.mako.co.il/pride-news/local/Article-92aeefe8da9d31006.htm> זמין ב:

¹⁰² חוק שוויון הזדמנויות בעבודה (תיקון), תשנ"ב-1992, ס"ח 37.

¹⁰³ בג"ץ 721/94 אל-על נתיבי אוויר לישראל בע"מ נ' דנילוביץ', פ"ד מח(5) 749 (1994).

¹⁰⁴ תמ"ש (חיי) 32520/97 פלונית נ' אלמונית (פורסם בנבו, 2.6.1997).

¹⁰⁵ סי' 41 לחוק איסור לשון הרע (יקון מספר 5), תשנ"ז-1997.

¹⁰⁶ סעיף 3(א) לחוק למניעת הטרדה מינית, תשנ"ח-1998.

¹⁰⁷ בג"ץ 1779/99 ברנר-קדיש נ' שר הפנים, פ"ד נר (2) 368 (2000) ו- בג"ץ 293/00 פלונית נ' בית הדין הרבני הגדול בירושלים, נה (3) 318 (2001).

¹⁰⁸ עא (נצי) 3245/03 ע.מ. נ' היועץ המשפטי לממשלה במשרד האפטרופוס הכללי (פורסם בנבו, 11.11.2004).

¹⁰⁹ בג"ץ 3045/05 בן ארי נ' מנהל מינהל האוכלוסין, סא (3) 537 (2006).

¹¹⁰ בעניין זה ראה לי ירון "המדינה לבג"ץ: לא נאפשר לזוגות הומואים ולסביות לאמץ" **הארץ** 16.7.2017 זמין ב: www.haaretz.co.il/news/education/premium-1.4258859 ובהמשך לי ירון "המדינה לבג"ץ: נגיש הצעת חוק שתשווה זכויות אימוץ של זוגות חד-מיניים עד אמצע 2018" **הארץ** 17.9.2017 זמין ב: www.haaretz.co.il/news/law/premium-1.4445756 (להלן: "עמדת המדינה לגבי אימוץ").

¹¹¹ עוודד אברהם "מצעדים ראשונים" **Go Gay** 28.6.2002 זמין ב: gogay.co.il/item.php?id=806.

¹¹² "דנה אינטרנשיונל" ויקיפדיה he.wikipedia.org/wiki/דנה_אינטרנשיונל.

¹¹³ "מצעד הגאווה בירושלים" אגף המידע כנסת ישראל **אתר הכנסת** 19.6.2006 זמין ב: www.knesset.gov.il/committees/heb/material/.../pnim2006-07-04.d

ועוד). עידן ההדרה הופך לעידן הנוכחות והקהילה עוברת מהשוליים למיין סטרים התרבותי. עמית קמה מצביע על מספר גורמים לכך- ליברליזציה, התעניינות התקשורת במה ש"צהוב", יציאה מהארון של אנשי תקשורת מובילים והתגייסות של חברי הקהילה למאבק לשוויון זכויות.¹¹⁴

נראה כי בעיני התקשורת הישראלים א/נשים טראנסג'נדרים ומאבקים הינם חלק בלתי נפרד מקהילת הלהט"ב. בשנת 2016 פורסמה באתר MAKO, אחד האתרים הפופולריים והמשפיעים ישראל, רשימת 40 המשפיעים הלהט"בים. ברשימה זו כחלק בלתי נפרד מהקהילה הגאה יתן למצוא א/נשים טראנסג'נדרים. דנה אינטרנשיונל- אחד הסמלים הבלתי מעורערים של קהילת הטרנס בישראל. בל אגם שמוגדרת כ"האמא הרוחנית של נערות טראנסג'נדריות", ואלישע אלכנסדר מנכ"ל ארגון מעברים לזכויות טראנסג'נדרים. אך המעניין ביותר, שהוגדר גם כשפיע ביותר, הוא עופרי שמש תלמיד תיכון בן 16 עליו נכתב כך :

ייגיל 5 עופרי שמש מפתח תקווה הבין שהוא רוצה להיות בן. בגיל 13 הוא הודיע על כך לסביבתו. השנה, כשהוא כמעט בן 16, נאם עופרי במשכן הכנסת במסגרת יום הגאווה, והפך לרגע לכוכב תקשורת. בראיון לחדשות ערוץ 2 הוא נשמע נינוח, נושלוטני ובטוח בעצמו. שמש המליץ לצעירים בני גילו שצריכים אוזן קשבת להצטרף לארגון הנוער הגאה ולא לפחד. המהפכה הטרנסג'נדרית היא המהפכה המגדרית הגדולה הבאה - ועם כל הכבוד לקייטלין גינר ולהשפעה העצומה שלה על העולם, שמש מייצג את את הדור החדש של הטרנסג'נדרים. מי שישנה את המציאות באמת הם עופרי שמש ובני דורו, שכבר בחטיבת הביניים עומדים על זכותם לחיות את חייהם במגדר שבו הם רוצים. אם שר החינוך באמת מתכוון לדברים שהוא אומר, הוא חייב לדאוג שעופרי יעבור בשנה הבאה ברחבי הארץ, מבית ספר לבית ספר, וירחיב את המהפכה שהתחיל בבית ספרו בפתח תקווה. קהילה שלמה מחכה לזה."¹¹⁵

מעניין לציין כי אותו עופרי שמש נבחר גם לאחד מבני הנוער המשפיעים ביותר לשנת 2017 ע"י עיתון מעריב לנוער.¹¹⁶

¹¹⁴ עמית קמה "הבור והמטולטלת: ייצוג הומואים ולסביות בתקשורת המונים" הדרה ודימוי שלילי: איש שיוויון בתקשורת הישראלית 60 (נעמה ירובי עורכת, 2001) (להלן: "קמה")
¹¹⁵ "40 הלהט"בים המשפיעים בישראל" Mako 2.6.2016 זמין ב: www.mako.co.il/pride-weekend/Article-d11429ca3ab0551006.htm (להלן: "40 הלהט"ב המשפיעים בישראל")
¹¹⁶ דניאל שירין" 18 עד 18: "בכיתה ה' נתקלתי במילה טרנסג'נדר וישר ידעתי שזה אני" Mako 19.09.2017 זמין ב: www.mako.co.il/maariv-lanoar-magazine/18-under-18/Article-bd8549439608e51006.htm

אין חולק כי מאבק א/נשים טראנסג'נדרים לשוויון, ובין היתר לשינוי מדיניות ההתאמה המגדרית בישראל, מתנהל כחלק בלתי נפרד מהמאבק הלהט"בי.¹¹⁷ מעניין לראות כי דווקא בשמים שלאחר שינוי החוזר הסוגייה הטראנסית החלה לתפוס נפח משמעותי יותר במאבק הקהילה הגאה. כך למשל מצעד הגאווה, אחד הסמלים עם הנראות הגבוהה ביותר של להט"ב, הוקדש בשנת 2015 לטראנסג'נדרים.¹¹⁸ בשנת 2015 השדולה הגאה בכנסת הודיעה כי היא תקדם בכנסת הנוכחית את סוגיית הטראנסג'נדרים (כפי שאכן נעשה בוועדה לביקורת המדינה, על כך דננו בהרחבה בראש הפרק בנושא יישום חוזר מנהל רפואה).¹¹⁹ אולי יש בכך כדי להדגיש כי היחסים בין המשפט לחברה לתרבות אינם חד סטריים,¹²⁰ וכי שינויים משפטיים משפיעים בתורם על שינויים תרבותיים, חברתיים ופוליטיים.

כפי שראינו הטראנסג'נדרים הינם חלק בלתי נפרד מקהילת הלהט"ב, קהילה שנחלה לא מעט הצלחות במאבקה לשוויון זכויות והכרה. לדעתנו השינוי החיובי במעמד הלהט"ב בארץ הינו אחד הגורמים המרכזיים לשינוי בחוזר משרד הבריאות.

6.2 "משחק הכיסאות" תמורות פוליטיות והשפעתן

המשפט הפוליטיקה והחברה כרוכים זה בזה ומשפיעים זה על זה באופן תמידי. לא ניתן לנתק את המהלכים המשפטיים מהמהלכים הפוליטיים והקונפליקטים החברתיים שאירעו בתקופתם.¹²¹ חוזר 16/2014 בא לעולם בתקופה מעניינת מאוד מבחינה פוליטית, ולטענתנו ככל הנראה לא היה מתקבל בתקופה שקדמה לכך, ואף לא בתקופה שלאחר מכן.

הדמות הפוליטית המרכזית שמאחורי הנוהל הינה ח"כ ושרת הבריאות דאז יעל גרמן:

"השרה גרמן: עומדים לצד הקהילה הטראנסג'נדרית"

לרגל יום הזיכרון לטראנסג'נדרים שצוין ברחבי העולם השבוע, שלחה שרת הבריאות מכתב תמיכה והזדהות בקהילה הטראנסית. "חשוב לי להבהיר כי אנו עומדים יחד, כתף אל כתף, במאבק להביא

לשינוי ושיפור במצבה של הקהילה הטראנסג'נדרית"

¹¹⁷ כך לדברי יו"ר מעברים "קהילה הטראנסית היא חוד החנית שלה מאבק הגאה" מתוך "לא נשכח- יום הזיכרון הטראנסי 2017" www.lgbt.org.il/single-post/2017/11/19/19.11.2017 לא-נשכח-יום-הזיכרון-הטראנסי-2017

¹¹⁸ "מצעד הגאווה 2015: בסימן טראנסג'נדרים" **TV10** 13.4.2015 זמין ב: www.10.tv/bidur/118162.html

¹¹⁹ שיר נחמיאס " השדולה הגאה בכנסת התכנסה לראשונה: לא יעסקו בנושאי ה"נוצצים" **Mako** 20.5.2015 זמין ב: www.mako.co.il/pride-news/local/Article-8d2c534ed427d41004.htm

¹²⁰ מאוטנר, ה, ש 7 לעיל.
¹²¹ ברזילי, ה"ש 14 לעיל.

ח"כ גרמן מזוהה מאוד עם המאבק הגאה ובין היתר עם זכויות טראנסג'נדרים. ח"כ גרמן היא קו-יור"ית של השדולה הגאה(יחד עם ח"כ מיכל רוזין, מירב מיכאלי, מירב בן ארי ושרון השכל).¹²³ ואף תרמה רבות לדיוני הוועדה לביקורת המדינה שעסקו במעמד א/נשים טראנסג'נדרים.¹²⁴ יוזמות פרלמנטריות שלח"כ הגרמן למען קהילת הלהט"ב (חוק הסכמים לנשיאת עוברים, תמיכתה במצעד הגאווה בירושלים ועוד) מוצגות בגאווה בדף שלה באתר הרשמי של כנסת ישראל. עיון בפרופיל האישי של ח"כ גרמן באתר מפלגתה "יש עתיד" מדגיש גם הוא את תרומתה למאבק הפונדקאות ופעולותיה להסברה והעלאת המודעות לצרכי הלהט"ב.¹²⁵

ח"כ גרמן כיהנה כשרת הבריאות ה-33 של מדינת ישראל בין השנים 2013-2015.¹²⁶ קודמה בתפקיד בממשלה ה-32 היה ח"כ יעקב ליצמן שכהן כסגן שר במעמד שר. ח"כ ליצמן החליף את ח"כ גרמן בתפקיד שר הבריאות בממשלה ה-34 בשנת 2015. השר ליצמן משתייך לסיעה החרדית "יהדות התורה" ואינו מחזיק בתפיסה פרו להט"ב. השר ליצמן אף ביטל יוזמות חקיקתיות בתחום הלהט"ב מתקופתה של השרה גרמן, והצהיר בפומבי כי זכויות להט"ב, ובהן זכויות טראנסג'נדרים, אינן מעניינות אותו.¹²⁷ נראה שלא ניתן לנתק את השינוי בחוזר 16/2014 מהזוהות הנפשית הפועלות במשרד הבריאות בתקופה הרלוונטית. תרומת המאבק הפוליטי ליצירת שינוי משפטי הוכרה גם על ידי הקהילה עצמה. כך במאמר שפרסם עו"ד אסף וייס באתר GO GAY הוא מציין כי בבחירות 2015 עמד המאבק הטראנסג'נדר בראש סדר היום הציבורי והפוליטי וזכה להתעניינות והתייחסות במצע הבחירות.¹²⁸

יחד עם זאת חשוב לזכור כי גם בכנסת ה-19, בה מחצית מח"כ תמכו בפומבי בזכויות להט"ב ומפלגות המרכז ובמיוחד "יש עתיד" הרכיבו את הקואליציה לא הושגו כל ההישגים שניתן היה להשיג עבור הקהילה הגאה, זאת בין היתר בשל דינמיקות פוליטיות פנים פרלמנטריות. ההסכמים הקואליציוניים עם מפלגות הימין, ובהן "הבית היהודי", הגבילו הלכה למעשה את כוחן של המפלגות לפעול למען

¹²²רועי יולדוס רוזנצוייג "השרה גרמן: עומדים לצד הקהילה הטראנסג'נדרית" Mako 21.11.2013 זמין ב: www.mako.co.il/pride-news/local/Article-fb92a5b25f97241006.htm

¹²³"השדולה לקהילה הגאה" מתוך 327 www.knesset.gov.il/lobby/heb/LobbyPage.asp?lobby=327

¹²⁴ בעניין זה ראה בהרחבה בראש פרק מספר 5.8 בעניין יישום חוזר מנהל רפואה 16/2014

¹²⁵"ח"כ יעל גרמן" את יש עתיד www.yeshatid.org.il/ח-כ-יעל-גרמן

¹²⁶ "חברים בממשלה ה-33" מתוך: 33 www.knesset.gov.il/govt/heb/membymember.asp?memshala=33 עידן יוסף "ליצמן על להט"ב: לא מענין אותי" News 1 24.2.2016 זמין ב: news1.co.il/Archive/001-D-376008-00.html

¹²⁸אסף וייס "המהפכה הטראנסית, פוליטיקה והקשר בינהן" GO GAY 18.2.2015 זמין ב: gogay.co.il/item.php?id=18697

הקהילה הגאה באופן חופשי. גם שעה שהסיעות החרדיות, המזוהות באופן מסורתי עם התנגדות לקהילה הגאה, נותרו מחוץ לקואליציה, עלייתה של מפלגת "הבית היהודי" הותירה את השמרנות בשלטון. שר החינוך בממשלה ה-34 נפתלי בנט התבטא לא אחת כי סוגיית הלהט"ב מתנגשת עם הערך של מדינה יהודית, פוגעת בערכי המשפחה ועוד. חבר סיעתו, השר אורי אריאל, התבטא בגנות גיוס הומוסקסואלים לצה"ל. דברים אלה נכונים היום אף יותר, שעה שהממשלה מורכבת מסיעות ימין וסיעות חרדיות, ואילו ח"כ שתומכים במאבק הגאה, ובפרט בקהילת הטראנסג'נדרים, נמצאים באופוזיציה.¹²⁹

ובכל זאת חשוב לזכור כי וועדת ביקורת המדינה, שהעלתה לסדר היום את הבעייתיות בפעילות הוועדה בתל השומר והקשיים הברוקרטיים והיישומים של חוזר 16/2014, עשתה זאת במהלך הכנסת ה-20 כשבראשות הוועדה יושבת ח"כ קארין אלהרר ממפלגת "יש עתיד" הנמצאת בכנסת זו באופוזיציה. נראה עם כן כי ישנה השפעה משמעותית של הקונפליקטים הפוליטיים במדינה על שינוי החוזר וישנה חשיבות רבה מאוד לזהות הפרסונאלית של בעלי התפקידים הרלוונטים בממשלה ובמשרד הבריאות.

6.3 "טראנסג'נדר זה השחור החדש" - תמורות בייצוג טראנסג'נדרים בתרבות הפופולרית:

בראשיתה של עבודה זו הגדרנו את המושג תרבות והתייחסנו ליחסים בין תרבות משפט וחברה. בת פרק זה נבקש לטעון כי שינויים שחלו בייצוג טראנסג'נדרים בתרבות הפופולרית הם בין הגורמים המרכזיים שהביאו לשינוי חוזר מינהל רפואה, וסביר כי ימשיכו לעצב את המשפט גם בעתיד.

בעוד שתרבות הינה מערכת של משמעות בעזרתה תופסים הפרטים את החברה¹³⁰ הרי שתרבות פופולרית היא הסביבה התרבותית של הקהילה, הכוללת מנהגים, פעולות, לבוש ומזון, בניינים, כבישים, תחבורה, פוליטיקה, תקשורת, בידור, דת וכן מנהגים ואמונות והגורמים המעצבים אותם.¹³¹

¹²⁹יונתן לוי וליאת שלזינגר "הקהילה הגאה והכנסת ה-19: ניתוח פוליטי של החמצה היסטורית" (מולד המרכז להתחדשות הדמוקרטיה, 2015) זמין ב: www.molad.org/researches
¹³⁰מאוטנר, הי"ש 7 לעיל

¹³¹Hope Comer, Jamie D. Bower, & Narketta Sparkman, *Showtime: Pop Culture's Impact on Society's View* NOHS National Conference – Las Vegas, NV 2014 of the *LGBTQ Population*, in Conference Proceedings 43, 44 (Steve Cockerham Editor, 2014)

אין מחלוקת כי השיפור והעליה בייצוג התרבותי של להט"ב בתרבות הפופולרית השפיעה עמוקות על מעמדם החברתי.¹³² ייצוג להט"ב בתרבות הפופולרית כולל בתוכו למעשה ייצוג טראנסג'נדרים. אנו נטען כי כשם שהתרבות סייעה לקהילת הלהט"ב הגדולה כך כעת עוברת קהילת הטראנסג'נדרים תהליך דומה, וישנה עלייה משמעותית בהיקף הייצוג ושינוי חיובי באופיו.¹³³

חוזר מינהל רפואה שונה בשנת 2014. השנים שקדמו לשינוי התאפיינו בפריחה בתחום התרבות הפופולרית. דמויות טראנסיות הופיעו בתפקידים מרכזיים בקולנוע ובטלוויזיה. למעשה, שנת 2014 הוגדרה ע"י התקשורת האמריקאית והישראלית כ"שנת הטראנס", השנה בה חל מפנה מהותי בייצוג א/נשים טראנסים בתרבות.¹³⁴ עיתון הארץ הכריז כי "הטראנסג'נדרים כבר חלק מהמיינסטרים של תרבות הפופ-טראנסג'נדרים מככבים בקמפינים יוקרתיים, וספר על שינוי מין נכנס לרשימת רבי המכר. בהדרגה, הטראנסג'נדרים מקבלים ביטוי בתרבות ובאמנות".¹³⁵

מהו אותו שיא שנרשם בייצוג א/נשים טראנסג'נדרים בשנת 2014? ומה קדם לו? א/נשים טראנסג'נדרים לוקחים חלק בתרבות הפופולרית וזוכים לייצוג כלשהו עוד משנות ה-80, ולראיה בשנת 1981 גילמה השחקנית הטראנסית קרולין קוסי את נערת בונד. בשנות ה-90, ויותר מכך בשנות ה-2000, נרשמה עליה משמעותית בהופעות של דמויות טראנסיות וכן שחקנים, אמנים ודוגמנים. נביא להלן סקירה קצרה של הייצוגים התרבותיים הבולטים של טראנסג'נדרים בתרבות הפופולרית¹³⁶:

1981- השחקנית הטראנסית קרולין רוסי משחקת **נערת בונד**. **1999-** הילרי סוונק זוכה באוסקר על תפקידה כגבר טראנס בסרט **בנים אינם בונים**.¹³⁷ **2000-** הסדרה **אלי מקביל** מתמודדת עם סוגיות הטראנס. **2005-** פליסיטי הופמן מועמדת לאוסקר על גילום דמות טראנסית בסרט **טראנסאמריקה**. **2007-** **סקסי זירט מאני-** השחקנית הטראנסית קנדיס קיין מופיעה בתפקיד ראשי. **2008-** מתחרה טראנסג'נדרים ראשונה משתתפת בתכנית הריאליטי **אמריקאס נקסט טופ מודל**. **2010-** הדוגמנית

¹³²שם, וכן קמה, ה"ש 114 לעיל

¹³³ Michsel Lovelock, *Call Me Caitlyn: Making and Making Over the 'Authentic' Transgender Body in* 675 (2017) 676 *Anglo-American Popular Culture*, 26: 6 Journal of Gender Studies (להלן: "Call Me Caitlyn")

¹³⁴ Rod Bastanmehr, *Is Pop Culture Having a Trans Moment??* (3.11.2014) זמין ב:

www.vice.com/en_ca/article/exm8bz/were-having-a-trans-moment-456 ("Trans Moment : להלן: "

¹³⁵ גייקוב ברנסטין, ניו יורק טיימס "הטראנסג'נדרים כבר חלק מהמיינסטרים של תרבות הפופ" **הארץ** 2014.3.17 זמין ב: www.haaretz.co.il/premium-1.2269769

¹³⁶ סקירה זו אינה ממצה את מלוא ההופעות והאירועים שאירעו בתקשורת אלא מתייחסת לרגעים שזכו לתהודה תקשורתית בישראל

¹³⁷ Cary Purcel, *17 History-Making Moments in Pop Culture for Trans Acceptance* (14.4.2017) 173970/17-history-making-moments-in-pop-culture-for-trans-acceptance#.z2DEYbcd mic.com/articles/173970/17-history-making-moments-in-pop-culture-for-trans-acceptance#.z2DEYbcd (להלן: "17 Pop Moments")

הטראנסית **ליאה טי** מופיעה על שער ווג. 2011- **בנה של הזמרת שר** יוצא מהארון כגבר טראנס. 2012-

מתחרה טראנסית ראשונה משתתפת **במיס יוניברס** ג'נה טלקובה¹³⁸

2013- לוורן קוקס מועמדת **לאמי** על תפקידה כסופיה בסדרה **כתום זה השחור החדש**. 2013- סיקור

המשפט של החיילת הטראנסית **צ'לסי מאנינג (בעבר בראד מנינג)** שנשפטה על הדלפה. 2014-

טראנספרנט מועמדת לגלובוס הזהב. 2014- ג'ארד ליטו זוכה ב**גלובוס הזהב** על דמות של טראנס בסרט

מועדון הלקוחות של דאלאס. 2015- הדוגמנית הטראנסית **אנדראה פז'יק** מקבלת כפולה ושער בווג

ונהיית הפנים של מותג איפור. 2015- ברוס ג'ינר יוצא מהארון כמי שעבר ניתוח לשינוי מין וכעת הוא

קייטלין ג'נר.¹³⁹ 2015- טראנסג'נדר מלוהק **לאח הגדול בישראל- מייקל אלורי**.¹⁴⁰ 2016- טראנסית

נוספת מלוהקת **לאח הגדול- תאלין אבו חנא**.¹⁴¹ 2016- יציאת הסרט **הנערה הדנית**.¹⁴² 2017- בל אגם

בגול סטאר, בל אגם הוגדרה כאחד הלהט"ב המשפיעים בשנת 2016 (לוהקה לסדרה גולסטאר עונת

הנשים).¹⁴³ 2017- **רומי אברג'יל**, הטראנסג'נדרית הצעירה בישראל מככבת ב**ערוץ הילדים**.¹⁴⁴

משערכנו רשימה של הרגעים התרבותיים המהותיים בייצוג טראנסג'נדרים נבחן את המכרזיים

והמשפיעים שבהם לעומק.

"**טראנסג'נדר זה השחור החדש**"- סדרת הטלוויזיה של NETFLIX "שחור זה הכתום החדש" עלתה

לאוויר בשנת 2013. לסדרה 5 עונות ועונה שישית עתידה להצתלם. הסדרה הוגדרה כסדרה מצויינת

וזכתה לשבחים וביקורות חיובים מהמבקרים ומהקהל ולרייטינג של 8.2 באתר IMDB.¹⁴⁵ הסדרה

מגוללת את סיפורה של פייפר צ'אפמן שנשלחת לכלא בעקבות מעורבותה בבלדרות סמים בעברה. בין

כותלי הכלא פוגשתפייפר דמויות שונות של נשים, והסדרה מתמקדת בסיפוריהן.

¹³⁸ 7 שם

¹³⁹ Tara Aquino, *A History of Transgender Visibility in American Pop Culture (26/2/2015)* זמין
www.vh1.com/news/6991/a-history-of-transgender-visibility-in-american-pop-culture
("Transgender Visibility")
www.mako.co.il/pride-pride-events/pride- : זמין ב: 28.5.2015

¹⁴⁰ שיר נחמיאס "יוצא לאור" Mako 18.12.2016 זמין ב: parade/Article-2853f15dd079d41006.htm (להלן: "יוצא לאור")

¹⁴¹ הכירו את תאלין אבו חנא" Mako 14.1.2016 זמין ב: housemates/Article-2565e21b1521951006.htm (להלן: הכירו את תאלין אבו חנא")

¹⁴² דנה קסלר "אחרי שכבשו את הטלוויזיה: הטראנסג'נדריות מגיעות למסך הגדול" מעריב 24.10.2016 זמין ב: www.maariv.co.il/culture/movies/Article-521807

¹⁴³ "וולקאם: הליהוק המסקרן והמפתיע של 'גולסטאר' בנות" וואלה 24.10.2016 זמין ב: celebs.walla.co.il/item/3006591

¹⁴⁴ "הטראנסית הצעירה בישראל מככבת בערוץ הילדים" NRG 6.7.2017 זמין ב: www.nrg.co.il/online/47/ART2/885/501.html (להלן: "רומי אברג'יל")

¹⁴⁵ הסדרה Orange is The New Black באתר www.imdb.com/title/tt2372162/

אחת הדמויות המרכזיות בסדרה היא סופיה וורסט. סופיה היא אישה טראנסית, בגילומה של לוורן קוקס שהייתה מועמדת לפרס האמי על תפקיד זה. סופיה נשפטה ונכנסה לכלא עקב הונאה וגנבה שביצעה במטרה להשיג כסף לצורך ביצוע הליך התאמה מגדרית. סופיה מתמודדת עם קשיים הנובעים מהיותה אישה טראנסית בכלא, לדוגמה מחסור בטיפול הורמונלי, דעות קדומות וענישה בלתי הוגנת.

הייצוג הרגיש והמדויק של א/נשים טראנסג'נדרים בדמותה של סופיה זכה לשבחים רבים, והזניקה את לוורן קוקס למרכז תשומת הלב הציבורית. לוורן הייתה האישה הטראנסית הראשונה שהייתה מועמד לפרס האמי והאישה הטראנסית הראשונה להופיע על השער של מגזין TIME היוקרתי.¹⁴⁶

הסדרה משודרת בארץ מתחילתה וזוכה לפופולריות רבה ולסיקור תקשורתי נרחב. ללא ספק אחד הרגעים המרכזיים והמשמעותיים בהיסטוריה של ייצוג טראנסג'נדרים בתקשורת.¹⁴⁷

טראנספרנט - סדרת דרמה של אמזון שעלתה לאוויר בשנת 2014. שם הסדרה מורכב מהמילים "טראנס" ו"פרנט" (הורה). הסדרה עוסקת במשפחה יהודית אמידה בלוס אנג'לס, בה האב, מורט פפרמן, פרופסור בגימלאות, יוצא מהארון כאישה טראנסית. הסדרה עוסקת בהתמודדות של בני משפחתו וילדיו של מורט עם הגילוי והשלכותיו. בין היתר מציגה הסדרה את הליך ההתאמה המגדרית בו מתחיל מורט לאחר יציאתו מהארון.

ברקע של הסדרה עומד סיפורה האישי של היוצרת, ג'יל סולווי, שאביה יצא בעבר מהארון כאישה טראנסית. נסיון אישי זה השפיע על החלטת ההפקה לנקוט במדיניות של העדפה מתקנת בהעסקת א/נשים טראנסג'נדרים בסדרה, ועד כה הועסקו בה למעלה מ-80 אנשי צוות טראנסג'נדרים.¹⁴⁸

עד כה שודרו 4 עונות של הסדרה, אך כעת עתידה של הסדרה אינו ברור מאחר והשחקן הראשי ג'פרי טמבור הואשם בהטרדה מינית של שתי עובדות מצוות הסדרה והודיע על פרישתו מהפקיד על רק החשדות.¹⁴⁹

¹⁴⁶ A History of Transgender Visibility, ה"ש 139 לעיל וכן Pop Moments 17, ה"ש 137 לעיל ו Trans Moments, ה"ש 134 לעיל.
¹⁴⁷ אמנון דירקטור "טראנס זה הגיי החדש" TimeOut 20.8.2013 זמין ב: timeout.co.il/תרבות/טלוויזיה/טרנסגנדר-זה-הגיי-החדש
¹⁴⁸ Taffy Brodesser-Akner, *Can Jill Soloway Do Justice to the Trans Movement?*, New York times Magazine, 29/8/2014 זמין ב: www.nytimes.com/2014/08/31/magazine/can-jill-soloway-do-justice-to-the-trans-movement.html
¹⁴⁹ ג'פרי טמבור עזב את "טרנספרנט" לאחר ההאשמות על הטרדה מינית, Ynet 20.11.2017 זמין ב: www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5045225,00.html

הסידרה זכתה לשבחים מצד המבקרים והקהל (דירוג 99% באתר ROTTEN TOMATOS). הסדרה הייתה מועמדת וזכתה בפרסי אמי, פרסי איגוד השחקנים, הבמאים והתסריטאים, פרסי גלובוס הזהב, פרסי הוקרה של ארגוני זכויות להט"ב ופרסים רבים נוספים.¹⁵⁰ "טארנספרנט" נחשבת לסדרה פורצת דרך בייצוג א/נשים טראנסגינדרים בטלוויזיה.

טראנסגינדר באח הגדול - בשנת 2015 נכנס מייקל אלרוי לבית האח הגדול והיה האדם הטראנסגינדר הראשון שעשה זאת. "האח הגדול" הינו, יותר מכמעט כל תוכנית אחרת בעשור האחרון, מדורת השבת של הציבור הישראלי. מדובר בתכנית ריאליטי עם חשיפה ופולריות עצומה שבחרה ללהק אדם טראנס מחוץ לארון.¹⁵¹ מהלך זה של מפיקי האח הגדול משקף בצורה ברורה ביותר את המפנה שחל בייצוג התרבותי של א/נשים טראנסים, מהשוליים ללב המיינסטרים. למהלך זה של ההפקה הייתה השפעה אדירה על המודעות והשיח על טראנסגינדרים בישראל. מדו"ח שהוזמן ע"י האגודה לזכויות האזרח לקראת יום הגאווה בשנת 2015 עולה כי לאחר כניסתו ל מייקל אלרוי לבית האח נרשמה עליה של 110% בשיח על טראנסגינדרים.¹⁵² ראו מפיקי האח הגדול כי טוב וליהקו בשנת 2016 את מיס טראנס ישראל תאלין אבו חנא לבית האח.¹⁵³

קראו לי קייטלין - ברוס ג'ינר היה ספורטאי עבר אולימפי ואחד מכוכבי סדרת הריאליטי "משפחת קרדשיאן" בה כיכב עם אישתו כריס, בנותיהם המשותפות, קיילי וקנדל, וילדיה של כריס מנישואיה הראשונים- האחיות קרדשיאן. בשנת 2014 החל גל שמועות בדבר יציאה אפשרית של ברוס מהארון כאישה טראנסית.¹⁵⁴ בשנת 2015 התבררו השמועות כנכונות שעה שקייטלין ג'ינר הופיעה כאישה טראנסית על שער מגזין ואניטי פייר.

יציאתה הפומבית של קייטלין ג'ינר מהארון הכתה גלים בתקשורת וזכתה להד תקשורתי חסר תקדים בכל רחבי העולם. קייטלין קיבלה סדרת ריאליטי בכיכובה "אני קייטי"¹⁵⁵ וקמפיינים לאיפור.¹⁵⁶ מחקר

¹⁵⁰ ראה מידע מלא בנוגע לזכויות הסדרה באתר editorial.rottentomatoes.com/more-related-content/?relatedtvseriesid=3471/

¹⁵¹ יוצא לאור, ה"ש 140 לעיל.

¹⁵²מיה מנע "עליה של 110% בשיח על טראנסגינדרים בעקבות מייקל ו"האח הגדול" וואלה 16.2.2016 זמין ב: b.walla.co.il/item/2935563

¹⁵³ הכירו את תאלין אבו חנא, ה"ש 141 לעיל.

¹⁵⁴ "הוכחה חותכת: הסוד של קייטלין ג'ינר נחשף" NRG 15.4.2017 זמין ב:

<http://www.nrg.co.il/online/7/ART2/873/819.html>

¹⁵⁵דוד צרפתי "אני קייטי: איך קייטלין ג'ינר משנה את העולם?" זמין ב: <http://blog.yes.co.il/whatsnew/> א-ני-קייט-אם-תרצו-אין-זאת-הגדה

¹⁵⁶אייתי יעקב "אישה יפה: קייטלין ג'ינר מככבת בקמפיין האיפור החדש של MAC" XNET 28.2.2016 זמין ב: xnet.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4771744,00.html

שעסק בקייטלין ג'נר אף גרס כי יציאתה מהארון של קייטלין הייתה אבן דרך בהבניית זהות טראנסית בתרבות הפופולרית האמריקאית במסגרת פרדיגמת "הגוף הלא נכון" וחשיבות השינוי הגופני לצורך מציאת האני האוטנטי של א/נשים טראנסג'נדרים.¹⁵⁷

עד כה עסקנו בייצוג החדש של טראנסג'נדרים בטלוויזיה ובקולנוע, אך בכך לא מסתכם השינוי המהותי בייצוג התקשורתי. סקירת אתרי האינטרנט הפופולריים בישראל (MAKO, וואלה, YNET ועוד) מגלה תמונה של סיקור תקשורתי נרחב ואוהד יחסית של א/נשים טראנסג'נדרים. כך למשל אתר MAKO דירג בשנת 2017 את 11 הטרנסג'נדרים המשפיעים בעולם תחת הכותרת "היפים והאמיצים: 11 הטרנסג'נדרים הצעירים הכי משפיעים בעולם"¹⁵⁸ אתר וואלה סיקר פרוייקט מיוחד בו מפורסמים הצטלמו כטרנסג'נדרים לרגל יום הגאווה.¹⁵⁹

אנו רואים כי בשנת 2014 בה שונה הנוהל ובשנים שקדמו לה חלה עליה משמעותית בחשיפה ובייצוג של א/נשים טראנסג'נדרים בתרבות הפופולרית. מגמה זו המשיכה גם בשנים שלאחר שינוי החוזר.

כיום ניתן להצביע על נקודה מעניינת נוספת שעלתה לכותרות בשנים האחרונות¹⁶⁰ - **ייצוג בני נוער טראנסג'נדרים**. רומי אברגיל כונתה בתקשורת הטרנסג'נדרית הצעירה בישראל. סיפורה המרתק סוקר בהרחבה ובאור חיובי מאוד באמצעי התקשורת והיא אף הופיעה בתכנית בערוץ הילדים.¹⁶¹ הנער עפרי שמש, אליו התייחסנו כבר בעבודה זו, הוגדר כאחד ההט"בים המשפיעים של שנת 2017.¹⁶² ייצוג של בני נוער טראנסג'נדרים בתרבות תואם למגמה של הורדת הגיל המינימלי להליך התאמה מגדרית מ-21 ל-18 במסגרת חוזר 16/2014.

7. סיכום - צעד קדימה שניים אחורה? המשך המגמה הליברלית או אולי דווקא

בקלאש?

¹⁵⁷ Call Me Caitlyn, ה"ש 137 לעיל.
¹⁵⁸ דרור בלילתי "היפים והאמיצים: 11 הטרנסג'נדרים הצעירים הכי משפיעים בעולם" Mako 1.5.2017 זמין ב: <http://www.mako.co.il/pride-sex-and-love/identity/Article-58ca227454ebb51006.htm>
¹⁵⁹ מפורסמים הופכים לטרנסג'נדרים ליום אחד - גאווה 2015 וואלה 11.6.2015 זמין ב: celebs.walla.co.il/item/2862383
¹⁶⁰ הסיקור החל כבר בשנת 2014 אז החלה חשיפת תופעה של ילדים טראנסג'נדרים בתקשורת הישראלית ראה אצל איילת רוזן "הילד הזה הוא ילדה" Mako 24.6.2014 זמין ב: www.mako.co.il/home-family-weekend/Article-536ffd97d50b641006.htm
¹⁶¹ רומי אברגיל ה"ש 144 לעיל.
¹⁶² 40 הלהט"ב המשפיעים בישראל, ה"ש 115 לעיל.

חוזר מינהל רפאה 16/2014 מהווה את ההסדרה המשפטית של הפן הרפואי בתחום הליכי ההתאמה המגדרית בישראל. הליכים המתבצעים בהתאם לחוזר זה הינם במימון ציבורי באמצעות סל הבריאות וקופות החולים.

כניסתו לתוקף של החוזר בשנת 2014 היוותה נקודת מפנה משמעותית בהסדרה של זכויות טראנסג'נדרים בישראל, לאחר שהחוזר הקודם נותר על כנו משנת 1986 ולא תאם עוד את האווירה הציבורית והמציאות החברתית החדשה. ואולם, יישום החוזר אינו חף מקשיים, ההליך אינו פשוט, ההמתנה לאישור הוועדה ארוכה, ישנו מחסור חמור במנתחים ובעיות נגישות נוספות.¹⁶³

בעבודה זו סקרנו את השינויים ההיסטוריים בהסדרה המשפטית של הליכי התאמה מגדרית ולאחר מכן הבאנו את ההליכים התרבותיים, החברתיים והפוליטיים המרכזיים שעמדו ברקע חוזר מינהל רפאה 16/2014. ההליכים בהם בחרנו להתמקד הינם השתייכותם של הטראנסג'נדרים לקהילת הלהט"ב, שינויים בייצוג של א/נשים טראנסג'נדרים בתרבות הפופולרית והקונפליקטים הפוליטיים בשנים שקדמו לחוזר ולאחר מכן.

השאלה המרכזית איתה נבקש לסיים עבודה זו היא לאן פנינו מועדות- האם יחול שיפור בנגישות להליכי התאמה מגדרית, הן בפן ההסדרתי והן בפן המעשי, או שמא נראה מגמה של שמרנות שתביא עמה עצירה או נסיגה בתחום זה?

לטעמנו לא ניתן להצביע כרגע על תשובה חד משמעית לשאלה זו, וישנן אידיקציות כי שתי האפשרויות שהוצעו לעיל עשויות להתרחש.

בחינה מעמיקה של ייצוג טראנסג'נדרים בתרבות הפופולרית מלמד כי 2014 אכן הייתה "שנת הטראנס" אך אין משמעות הדבר כי היא הייתה נקודת שיא חד פעמית אלא דווקא נקודת מפנה בייצוג התקשורתי. הייצוג התקשורתי של א/נשים טראנסג'נדרים המשיך גם בשנים 2015-2017 ורשם שיא נוסף הן בעולם- עם יציאתה מהארון של קייטלין ג'אנר כאישה טראנסית, והן בישראל – דיירים טראנסג'נדרית בתכנית ה"אח הגדול" וסקור חיובי נרחב באתרי האינטרנט המרכזיים.¹⁶⁴ העיסוק התקשורתי העדכני בבני נוער טראנסג'נדרים, סוגיה מאתגרת במיוחד לקונצנוס החברתי, מלמד כי לכל הפחות הייצוג התקשורתי ימשיך במגמה הליברליות שאפיינה אותו בשנים האחרונות.

¹⁶³ בהרחבה בנושא זה ראי בפרק 5.8 לעניין יישום חוזר מינהל רפואה 16/2014.
¹⁶⁴ בנושא זה ראי בהרחבה בפרק 6.3 בעבודה זו

בחינת השתייכותם של א/נשים טראנסג'נדרים לקהילת הלהט"ב ולמאבק הכללי לשוויון זכויות להט"ב מעלה מסקנות מעורבות. מאבק הלהט"ב לשוויון זכויות מצוי בצומת דרכים. בן החיובי ניתן להתרשם מתוצאותיו הראשוניות של מאבק הקהילה, שזכה לתמיכה ציבורית רחבה, בסוגיית אימוץ לזוגות חד מיניים. במסגרת עתירה שהוגשה לבג"ץ נדרשה מדינת ישראל להציג את עמדתה ביחס לאימוץ ע"י משפחות חד מיניות, בתחילה הודיעה המדינה כי היא מתנגדת לאימוץ מסוג זה.¹⁶⁵ בעקבות מאבק ציבורי וקשורתי משמעותי הודיעה המדינה כי היא חוזרת בה מעמדתה ותפעל לביסוס שוויון בתחום האימוץ.¹⁶⁶ אכן, בשלב זה מדובר בהבטחה וטרם נעשו דברים בשטח, אך תקוותנו כי ההתקשורת הרב וההתגייסות החברתית למאבק מבשרים על המשך עשייה והישגים למאבק הלהט"בי בישראל.

עם זאת ישנו גם פן שלילי שאינו מבשר טובות למאבק הלהט"ב לשוויון זכויות. בשנת 2017 נדחו מספר הצעות חוק העוסקות בזכויות הקהילה הגאה (הצעת חוק לאיסור התבטאויות על רקע נטייה מינית במגרשי ספורט, הצעת חוק לקביעת חובת הכשרה בתחום מיני ונטיה מינית לאנשי חינוך ועוד) מבלי שהתעוררה תגובת נגד ציבורית משמעותית למהלך זה.¹⁶⁷ נותר לקוות כי עצם הסיקור התקשורתי של דחיית הצעות חוק אלה יש בו כדי לבשר כי לכל הפחות בן התקשורת והתרבותי שוויון זכויות להט"ב וטראנסג'נדר אינו נושא שנוי במחלוקת כפי שהיה בעבר.

ההיבט הפוליטי והשפעתו על הנגישות להתאמה מגדרית, וזכויות א/נשים טראנסג'נדרים, המעורר דאגה במיוחד לאור מגמת עליית השמרנות בעולם. כפי שהסברנו בפירוט הממשלה הנוכחית ושר הבריאות יעקב ליצמן רחוקים מלתמוך בזכויות טראנסג'נדרים כמרחק מזרח ומערב. ככלל עליית והתבססות כוחות שמרנים בשלטון אינה מבשרת טובות ללהט"ב ולטראנסג'נדרים.

היבחרותו של הנשיא דונלד טראמפ בארה"ב סימנה מפנה שלילי עבור א/נשים טראנסג'נדרים. בחודש אוגוסט 2017 הוציא הנשיא טראמפ צו שניאותי בו נאסר גיוסם של א/נשים טראנסג'נדרים לצבא האמריקאי, כמו כן הורה הנשיא לפנטגון להפסיק את המימון של הליכי התאמה מגדרית, לרבות טיפול הורמונלי.¹⁶⁸

¹⁶⁵עמדת המדינה לגבי אימוץ, ה"ש 110 לעיל

¹⁶⁶שם

¹⁶⁷ יקי אדמקר "ירגע לפי יום הלהט"ב בכנסת- נדחתה שורה של חוקים למען הקהילה" וואלה 19.2.2017 זמין ב: news.walla.co.il/item/3041978

¹⁶⁸עמרי נחמיאס "טראמפ חתם על צו האוסר על גיוס טראנסג'נדרים לצבא ארה"ב" וואלה 26.8.2017 זמין ב: news.walla.co.il/item/3091912

במהלך מערכת הבחירות לנשיאות בשנת 2016 הופיעו דיווחים בתקשורת על גל חקיקה אנטי להט"ב ואנטי טראנסגינדר בארה"ב. כך למשל בחודש מרץ 2016 חוקקה מדינת דרום קרוליינה חוק האוסר על כניסת טראנסגינדרים לשירותים ציבוריים המיועדים למגדר השונה מזה המצויין בתעודת הלידה. דהיינו נשים טראנסיות יוגבלו לשירותי וגברים טראנסים לשירותי הנשים. ארגוני זכויות הלט"ב בארה"ב נאבקו במגמת החקיקה, ואף רתמו לכך חלק לא מבוטל מהציבור האמריקאי, אך בשלב זה החקיקה נותרה בעינה.¹⁶⁹

המגמה המדאיגה בפוליטיקה ובמשפט האמריקאי מעוררת שאלות קשות לנוכח זהותם של השחקנים המרכזיים בפוליטיקה הישראלית- קואליציית ימין-דתיים עם שר בריאות ממפלגת "יהדות התורה" ושר חינוך ממפלגת "הבית היהודי" שהתבטאו לא אחת נגד זכויות להט"ב.

לאור האמור, קשה לשער בשלב זה האם מגמת ההנגשה של הליכי התאמה מגדרית תמשך או שמא תתעורר תגובת נגד ונסיגה בתחום. נותר לקוות כי בביהמ"ש של דעת הקהל השפעתו של סיקור תקשורתי ותרבותי אוהד עולה על זו של נבחרי הציבור והאינטריגות הפוליטיות בכנסת ובממשלה.

¹⁶⁹שמואל רוזנר "ויכוח סוער בארה"ב: באיזה שירותים ציבוריים צריכים טראנסגינדרים להשתמש?" **מעריב** 17.5.2016
זמין ב: www.maariv.co.il/news/world/Article-541931

8. ביבליוגרפיה

מקורות בעברית

חקיקה

1. חוק שוויון ההזדמנויות בעבודה, תשמ"ח-1988
2. חוק שוויון הזדמנויות בעבודה (תיקון), תשנ"ב-1992
3. חוק איסור לשון הרע (תיקון מספר 5), תשנ"ז-1997
4. חוק למניעת הטרדה מינית, תשנ"ח-1998

פסיקה

5. בג"ץ 3045/05 בן ארי נ' מנהל מינהל האוכלוסין, סא (3) 537 (2006)
6. עא (נצ') 3245/03 ע.מ נ' היועץ המשפטי לממשלה במשרד האפוטרופוס הכללי (פורסם בנבו, 11.11.2004)
7. בג"ץ 293/00 פלונית נ' בית הדין הרבני הגדול בירושלים, נה (3) 318 (2001)
8. בג"ץ 1779/99 ברנר-קדיש נ' שר הפנים, פ"ד נר (2) 368 (2000)
9. ע"א 2781/93 דעקה נ' בי"ח "כרמל" חיפה ואח', פ"ד נג (4) 526 (1999)
10. תמ"ש (חי) 32520/97 פלונית נ' אלמונית (פורסם בנבו, 2.6.1997)
11. בג"ץ 721/94 אל-על נתיבי אוויר לישראל בע"מ נ' דנילוביץ', פ"ד מח(5) 749 (1994)

חוזרים, חוות דעת ופרוטוקולים

12. פרוטוקול ישיבה מס' 222 של הוועדה לביקורת המדינה, הכנסת ה-20 (8.3.2017)
13. סיכום דיון בנושא: התנהלות רשויות המדינה בטיפול בקהילה הטרנסג'נדרית בישראל בוועדה לביקורת המדינה, הכנסת ה-20 (22.11.2016).
14. פרוטוקול ישיבה מס' 166 של הוועדה לביקורת המדינה, הכנסת ה-20 (22.11.2016)
15. סיכום דיון בנושא: התנהלות רשויות המדינה בטיפול בקהילה הטרנסג'נדרית בישראל בוועדה לביקורת המדינה, הכנסת ה-20 (30.5.2016)
16. פרוטוקול ישיבה מס' 121 של הוועדה לביקורת המדינה, הכנסת ה-20 (30.5.2016)
17. סיכום דיון בנושא: התנהלות רשויות המדינה בטיפול בקהילה הטרנסג'נדרית בישראל בוועדה לביקורת המדינה, הכנסת ה-20 (23.2.2016)
18. פרוטוקול ישיבה מס' 91 של הוועדה לענייני ביקורת המדינה, הכנסת ה-20, 3 (23.2.2016)
19. "נוהל שינוי/תיקון פרט רישום מין" **נהלי רשות האוכלוסין** וההגירה 2.6.0001 (2016)
20. "הוועדה לבחינת מתן אישור על שינוי מין ללא ניתוח" **חוזר מינהל רפואה משרד הבריאות** 17/2015 (תשע"ו)

מאמרים

21. שי בידרמן "הסביר, השונה, ומה שביניהם: משפט ותרבות פופולרית בסדרה "סיינפלד" **המשפט ח 265 (2002)**
22. גד ברזילי "המלך אינו עירום – מדוע המשפט פוליטי" **דין ודברים ד 55 (תשס"ח)**
23. אלון הראל "עלייתה ונפילתה של המהפכה ההומוסקסואלית" **המשפט ז 195, 195 (תשס"ב)**
24. עידו ה. קטורי "'הנשיות שלך מצחיקה" טקטיקות של דיכוי מגדרי בחוקי איסור אפליה" (לא פורסם) זמין ב: <http://www.gila-project.com/wp-content/uploads/2014/01/> טאקטיקות-של-דיכוי-מגדרי-בחוקי-איסור-הפליה.pdf
25. עמית קמה "הבור והמטלטלת: ייצוג הומואים ולסביות בתקשורת המונים" **הדרה ודימוי שלילי: איש שיוויון בתקשורת הישראלית 60 (נעמה ישובי עורכת, 2001)**

26. אורית קמיר "מודל לחשיבה משפטית-תרבותית: ניתוח מקרה - היעדר יושר אקדמי ו"מבחני כבוד" **דין ודברים** ד 167 (התשס"ח)
27. חיים קפלן, ערן בר-מאיר, דליה גלבע, בתיה יפה, אוסוולדו רבינוביץ, אבי קרסיק, מרק ויזר, יגאל מדגיר, יעקב רמון, איל שיף, חגי צור ואריה אורנשטיין "ניתוחים לשינוי מין" **הרפואה** 143(ז) 500 (2004)
28. שמואל שמעוני "הכרה משפטית בשינוי מין" **מחקרי משפט** כח 311 (2012)

ספרים

29. מנחם מאוטנר **משפט ותרבות בישראל בפתח המאה העשרים ואחת** (2008)
30. גיא שילה **החיים בוורוד: בני נוער צעירים הומואים, לסביות, ביסקסואלים וטרנסג'נדרים** (2007)

עבודות ומחקרים

31. דר' רונית ליכטנטריט, דר' בלהה דוידסון – ערד **טרנסקסואליות (מגברים לנשים) מתבגרות ובוגרות צעירות: נתיבים המובילים לזנות**, דו"ח מחקר, אוניברסיטת תל אביב - ביה"ס לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל (2002)
32. יעל סיני **ועדה תקבע אם אני גבר או אישה?** (עבודת גמר לתואר "מוסמך אוניברסיטה" אוניברסיטת תל - אביב, 2013)
33. רחלי פרץ **הגבלת האוטונומיה לביצוע שינוי מין בישראל** (עבודה שנתית האוניברסיטה העברית בירושלים הפקולטה למשפטים 4.5.2011)

כתבות

YNET ו-XNET

34. רותם אליזרע "ניתוח נדיר בישראל: שינוי מין מאישה לדבר **Ynet** 5.12.2016 זמין ב: www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4888766,00.html/
35. אסף זגריזק "חייה ומותה של מאי – הטרנסג'נדרית שהתאבדה השבוע" **Ynet** www.ynet.co.il/articles16.11.15

- 36 . איתי יעקב "אישה יפה : קייטלין גינר מככבת בקמפיין האיפור החדש של MAC" XNET 28.2.2016
 זמין ב : xnet.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4771744,00.html
- 37 . שרית רוזנבלום "מעכשיו : קל יותר לעבור ניתוח לשינוי מין בישראל" Ynet 13.5.2014 זמין
 ב : www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4519125,00.html
- 38 . גיפרי טמבור עוזב את "טרנספרנט" לאחר ההאשמות על הטרדה מינית , Ynet 20.11.2017 זמין ב :
www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5045225,00.html
- Mako
- 39 . דרור בלילתי "היפים והאמיצים : 11 הטרנסגינדרים הצעירים הכי משפיעים בעולם" Mako 1.5.2017
 זמין ב : <http://www.mako.co.il/pride-sex-and-love/identity/Article-58ca227454ebb51006.htm>
- 40 . MAKO גאווה "הרפורמה בניתוח לשינוי מין : "הכרה באוטונומיה של טרנסים"" Mako 13.5.2014
 זמין ב : <http://www.mako.co.il/pride-news/local/Article-1d79f4d84f4f541006.htm>
- 41 . דני זק "כבר חצי יובל מותר להיות הומו בישראל" Mako 24.03.2013 זמין ב :
<http://www.mako.co.il/pride-news/local/Article-92aeefe8da9d31006.htm>
- 42 . רועי יולדוס רוזנצוייג "השרה גרמן : "עומדים לצד הקהילה הטרנסגינדרית"" Mako 21.11.2013
 זמין ב : www.mako.co.il/pride-news/local/Article-fb92a5b25f97241006.htm
- 43 . שיר נחמיאס " השדולה הגאה בכנסת התכנסה לראשונה : לא יעסקו בנושאי ה"נוצצים" Mako
 20.5.2015 זמין ב : www.mako.co.il/pride-news/local/Article-8d2c534ed427d41004.htm
- 44 . שיר נחמיאס "יוצא לאור" Mako 28.5.2015 זמין ב : www.mako.co.il/pride-pride-events/pride-parade/Article-2853f15dd079d41006.htm
- 45 . גאיה פולת "זנות זה להיאנס כל יום מחדש כי לא מוצאים עבודה" Mako 28.5.15 . לצפייה
 בכתובת : www.mako.co.il/pride-news/local/Article-
- 46 . ארי פינס "הטרנסגינדרית שהתאבדה "הרשויות לא יודעות איך לטפל ביי" Mako 17.11.15
 זמין ב : www.mako.co.il/pride-news/local/Article-
- 47 . איילת רוזן "הילד הזה הוא ילדה" Mako 24.6.2014 זמין ב : www.mako.co.il/home-family-weekend/Article-536ffd97d50b641006.htm
- 48 . דניאל שירין " 18 עד 18 : "בכיתה ה' נתקלתי במילה טרנסגינדר וישר ידעתי שזה אני" Mako
 19.09.2017 זמין ב : www.mako.co.il/maariv-lanoar-magazine/18-under-18/Article-bd8549439608e51006.htm

49. "הכירו את תאלין אבו חנא" **Mako** 18.12.2016 זמין ב: www.mako.co.il/tv-bigbrother/season8-season8-housemates/Article-2565e21b1521951006.htm
50. "40 הלה" טבים המשפיעים בישראל" **Mako** 2.6.2016 זמין ב: www.mako.co.il/pride-weekend/Article-d11429ca3ab0551006.htm

הארץ ו-The Marker

51. דן אבן, מקשים על המין למצוא את מינו, 2.11.12, **הארץ** www.haaretz.co.il
52. עופר אדרת, האדם הראשון ששינה את מינו – סוכן ביטוח מבת ים, 3.12.15, **הארץ** www.haaretz.co.il/news/education
53. אינס אליאס "גם בקהילה הטרנסית עדיף להיות אשכנזי מאשר מזרחי" **הארץ** 26.1.17 זמין ב: www.haaretz.co.il/gallery
54. עידו אפרתי "מאוחדת סירבה לממן לטרנסגינדרים ניתוחים לשינוי מין" **הארץ** 4.5.2015 <https://www.haaretz.co.il/news/health/premium-1.2628468>
55. עידו אפרתי, "לראשונה בישראל: ביטוח בריאות פרטי מממן ניתוח לשינוי מין בחו"ל" 26.12.17, **TheMarker**, ניתן לצפות בקישור: www.themarker.com/news/health
56. גייקוב ברנסטין, ניו יורק טיימס "הטרנסגינדרים כבר חלק מהמיינסטרים של תרבות הפופ" **הארץ** 17.3.2014 זמין ב: www.haaretz.co.il/premium-1.2269769
57. לי ירון "המדינה לבג"ץ: לא נאפשר לזוגות הומואים ולסביות לאמץ" **הארץ** 16.7.2017 זמין ב: www.haaretz.co.il/news/education/premium-1.4258859
58. לי ירון "המדינה לבג"ץ: נגיש הצעת חוק שתשווה זכויות אימוץ של זוגות חד-מיניים עד אמצע 2018" **הארץ** 17.9.2017 זמין ב: www.haaretz.co.il/news/law/premium-1.4445756
59. ליטל לויך "היום לפני 55 שנה: גרשון נתן מנסה לשנות בעצמו את איבר מינו" 26.5.11 **הארץ** www.haaretz.co.il/gallery/literature
60. רותי סיני, "משרד הבריאות בוחן הגמשת התנאים לניתוח שינוי מין", 1.7.2008, **הארץ** www.haaretz.co.il/misc

וואלה

61. יקי אדמקר "ירגע לפי יום הלהט"ב בכנסת- נדחתה שורה של חוקים למען הקהילה" **וואלה** 19.2.2017 זמין ב: news.walla.co.il/item/3041978
62. מיה מנע "עלייה של 110% בשיח על טרנסגינדרים בעקבות מייקל ו"האח הגדול" **וואלה** 16.2.2016 זמין ב: b.walla.co.il/item/2935563

63. עמרי נחמיאס "טראמפ חתם על צו האוסר על גיוס טרנסגינדרים לצבא ארה"ב" **וואלה** 26.8.2017

news.walla.co.il/item/3091912 : זמין ב :

64. מפורסמים הופכים לטרנסגינדרים ליום אחד- גאוה 2015 **וואלה** 11.6.2015 זמין ב :

celebs.walla.co.il/item/2862383

65. "וולקאם! הליהוק המסקרן והמפתיע של 'גולסטאר' בנות" **וואלה** 24.10.206 זמין ב :

celebs.walla.co.il/item/3006591

News1

66. יפעת גדות, מנתח אחד בלבד בישראל לשינוי מין, **News1**, לצפייה ישירה :

www.news1.co.il/Archive

67. עידן יוסף "ליצמן על להט"ב : "לא מעניין אותי" **News 1** 24.2.2016 זמין ב :

news1.co.il/Archive/001-D-376008-00.html

GO GAY

68. עודד אברהם "מצעדים ראשונים" **Go Gay** 28.6.2002 זמין ב : gogay.co.il/item.php?id=806

69. אסף וייס "המהפכה הטרנסית, פוליטיקה והקשר בינהן" **GO GAY** 18.2.2015 זמין ב :

gogay.co.il/item.php?id=18697

70. יובל לבנת, "זכויות אדם טרנסגינדר", **GOGAY** 12.2.09 זמין ב : gogay.co.il/12.2.09

71. "נוסחה טיוטה לנוהל חדש לשינוי מין" **GOGAY**, 19.1.10 זמין ב : gogay.co.il/19.1.10

NRG

72. "הוכחה חותכת : הסוד של קייטלין ג'ינר נחשף" **NRG** 15.4.2017 זמין ב :

<http://www.nrg.co.il/online/7/ART2/873/819.html>

73. "הטרנסית הצעירה בישראל מככבת בערוץ הילדים" **NRG** 6.7.2017 זמין ב :

www.nrg.co.il/online/47/ART2/885/501.html

אתרים שונים

74. לילך בן דוד, "ניצחון לקהילה הטרנסגינדרית : עודכן הנוהל לשינוי מין של משרד הבריאות" **שיחה**

mekomit.co.il (13.5.14) **מקומית**

75. אמנון דירקטור "טראנס זה הגיי החדש" **TimeOut** 20.8.2013 זמין ב :

timeout.co.il/תרבות/טלוויזיה/טרנסגנדר-זה-הגיי-החדש

76. דוד צרפתי "אני קייט: איך קייטלין גינר משנה את העולם?" זמין ב: <http://blog.yes.co.il/whatsnew>
77. דנה קסלר "אחרי שכבשו את הטלויזיה: הטרנסג'נדריות מגיעות למסך הגדול" **מעריב** 14.1.2016 זמין ב: www.maariv.co.il/culture/movies/Article-521807
78. שמואל רוזנר "ויכוח סוער בארה"ב: באיזה שירותים ציבוריים צריכים טרנסג'נדרים להשתמש?" **מעריב** 17.5.2016 זמין ב: www.maariv.co.il/news/world/Article-541931
79. "מצעד הגאווה 2015: בסימן טרנסג'נדרים" **TV10** 13.4.2015 זמין ב: www.10.tv/bidur/118162.html

אתרי אינטרנט

80. משרד הבריאות, שירותים רפואיים ניתוחים לשינוי מין www.health.gov.il/Services/Citizen
1. מעברים ארגון למען הקהילה הטרנסית www.maavarim.org
2. "השדולה לקהילה הגאה" מתוך www.knesset.gov.il/lobby/heb/LobbyPage.asp?lobby=327
3. "ח"כ יעל גרמן" את יש עתיד www.yeshatid.org.il/ח-כ-יעל-גרמן
4. "חברים בממשלה ה-33" מתוך: www.knesset.gov.il/govt/heb/membynumber.asp?memshala=33
5. אתר כל זכות "הליך שינוי מין" www.kolzchut.org.il/he
6. "ישראל וה-OECD" /הכללת-קהילת-הלהטב-בחברה-ובכלכלה <http://israel-trade.net/oecd>
7. "דנה אינטרנשוניל" ויקיפדיה he.wikipedia.org/wiki/דנה_אינטרנשוניל
8. "מהפכה בניתוחי טראנסג'נדרים" **יש עתיד** /מהפכה-בניתוחי-טראנסג-נדרים www.yeshatid.org.il

מקורות שונים

1. "מנתח אחד בלבד בישראל לשינוי מין: כך עלה בדיון הוועדה לביקורת המדינה לציון יום הזכויות לקהילה הגאה בכנסת" **אתר הכנסת** 23.2.2016 זמין ב: knesset.gov.il/News/PressReleases/pages/press
2. "בשורות לקהילה הטרנסג'נדרית: הקלה משמעותית בהליך שינוי המגדר בתעודת הזהות והכפלה של מספר ימי הניתוחים לשינוי מין" **אתר הכנסת** 8.3.2017 זמין ב: <http://main.knesset.gov.il/News/PressReleases/Pages/press8317v.aspx>

1. "מצעד הגאווה בירושלים" אגף המידע כנסת ישראל **אתר הכנסת** 19.6.2006 זמין ב:
www.knesset.gov.il/committees/heb/material/.../pnim2006-07-04.d
2. יונתן לוי וליאת שלזינגר "הקהילה הגאה והכנסת ה-19: ניתוח פוליטי של החמצה היסטורית" (מולד המרכז להתחדשות הדמוקרטיה, 2015) זמין ב:
www.molad.org/researches
3. תשובתו של שר הבריאות, הרב יעקב ליצמן - שאילתה ישירה מס' 475, מיום 13.1.2016
1. חנה קפופר "תחושות וחוויות אפליה של מועסקים מקהילת הלהט"ב בשוק העבודה בישראל", [2015] דוח מסכם פברואר 2016 זמין ב:
www.employment.molsa.gov.il/Research/Documents
81. "נייר עמדה: מחדלי רשויות המדינה בטיפול בקהילה הטרנסג'דרית בישראל" מוגש מטעם הארגונים "מעברים" ו"פרויקט גילה להעצמה טרנסית" זמין לצפייה ב:
fs.knesset.gov.il/%5C20%5CCommittees%5C20_cs_bg_341947.pdf
82. זכותון הועדה לשינוי מין בתל השומר. פרויקט גילה להעצמה טרנסית. לעיון בקישור:
www.gila-project.co.il
83. יובל לבנת בשם עמותת "רופאים לזכויות אדם" אל מנכ"ל משרד הבריאות, פרופ' אבי ישראל בנינוג
 לחוזר 39/86 (19.05.2008)

מקורות זרים

ספרים

84. American Psychiatric Association Diagnostic Manuel of Mental Disorders (Revised 3rd ed., 1980)
85. American Psychiatric Association Diagnostic Manuel of Mental Disorders (Revised 4rd ed., 1995)
86. American Psychiatric Association Diagnostic Manuel of Mental Disorders (Revised 5rd ed., 2013)
87. Baranyi, Piber, & Rothenhäusler, Male-to-female transsexualism. Sex reassignment surgery from a biopsychosocial perspective, (2009)

88. Harry Benjamin, *The Transsexual Phenomenon*, 18-19 (The Julian Press, INC. Publishers., 1996)
89. Hope Comer, Jamie D. Bower, & Narketta Sparkman, *Showtime: Pop Culture's Impact on Society's View of the LGBTQ Population*, in Conference Norman Fisk, *Gender Dysphoria Syndrome: The How, What and Why of a Disease*, in Proceedings of Second International Symposium on Gender Dysphoria Syndrome, (1973).
90. Richard K. Sherwin, *When Law Goes Pop: The Vanishing Line between Law and Popular Culture* (University OF Chicago Press, Chicago, 2000)
91. Kulick, D. Traevesti, *Sex, gender and culture among Brazilian transgendered prostitute* (University OF Chicago Press, Chicago, 1998)
92. Proceedings 2014 NOHS National Conference – Las Vegas, NV 3 (Steve Cockerham Editor, 2014)

מאמרים

93. Pfäffli Friedemann, *Regrets After Sex Reassignment Surgery*, Journal of Psychology & Human Sexuality 5: 4, 69-85 (1993)
94. Green R & Fleming D, Transsexual, surgery follow-up: status in the 1990s. Ann Rev Sex Res, 1990; 1: 163-174.
95. Michsel Lovelock, *Call Me Caitlyn: Making and Making Over the 'Authentic' Transgender Body in Anglo-American Popular Culture*, 26: 6 Journal of Gender Studies 675 (2017)

כתבות

96. Cleis Abeni, Rules Trans Woman Entitled to Surgery Under Medicare (31/1/2016) www.advocate.com/transgender/2016/1/31/hhs-rules-trans-woman-entitled-surgery-under-medicare

97. Tara Aquino, *A History of Transgender Visibility in American Pop Culture* (26/2/2015) זמין www.vh1.com/news/6991/a-history-of-transgender-visibility-in-american-pop-culture
98. Rod Bastanmehr, *Is Pop Culture Having a Trans Moment??* (3.11.2014) זמין ב: www.vice.com/en_ca/article/exm8bz/were-having-a-trans-moment-456
99. Taffy Brodesser-Akner, *Can Jill Soloway Do Justice to the Trans Movement?*, New York times Magazine, 29/8/2014: זמין ב: www.nytimes.com/2014/08/31/magazine/can-jill-soloway-do-justice-to-the-trans-movement.html
100. *DSM-V To Rename Gender Identity Disorder 'Gender Dysphoria'* Advocate.com (23.7.2012) www.advocate.com/politics/transgender/2012/07/23/dsm-replaces-gender-identity-disordergender-dysphoria.
101. Cary Purcel, *17 History-Making Moments in Pop Culture for Trans Acceptance* (14.4.2017) זמין ב: mic.com/articles/173970/17-history-making-moments-in-pop-culture-for-trans-acceptance#.z2DEYbcd

מקורות שונים

102. Orange is The New Black באתר www.imdb.com/title/tt2372162/
103. Standards of Care for the Health of Transsexuals, Transgender and Gender Nonconforming people. Retrieved (04 15 2012) from The World Professionals 42 Association for Transgender Health (WPATH): www.wpath.org